

САИДА ЗУННУНОВА

ҲИКОЯЛАР

ҚЎЛЛАР

Тўй тарқаб ўйин-кулгига тўлган ҳовли сув сепгандай жимжит бўлиб қолди. Йиғиштириш учун қолган қариндош - уруғ, кўнгил яқинлар ҳам чарчашиб, ҳар ер-ҳар ерда ухлаб ётишар, ҳовли саҳни ҳали йиғиштириб олишга улгурилмаган идиш-оёқ, стол-стулларга тўла эди.

Келин тушириш тараддуди ҳаммадан ҳам Малика холани чарчатган бўлишига қарамай, у ҳамон уйғоқ. Бошқаларни уйғотиб юбормаслик учун оёқ учида секин-секин юриб йиғиштирарди.

Атроф жимжит. Дарахтларга осилган катта лампочкалар атрофида парвоналар базм қурган. Дасталоғлик тоғоралар ёнига келган кучукни ҳайдайман деб, Малика хола синглисини уйғотиб юбораёзди. Ҳовлидан кучукни ҳайдаб чиқарди-да, битта-битта босиб уйга кириб кетди.

Бир нафас бошини ёстикқа қўйиб кўрди. Ухлай олмади. Туриб, уй ичида анча вақтгача ғимирсиб юрди. Қани энди уйқу кела қолса. Бир томондан келин кўрганидан қувонса, бир томондан хотиралар, неча йиллардан бери қалбида сақланиб келаётган эзгу армонлар унинг бутун асабларини уйғотиб юборган эди.

Очиқ деразадан уйга куз тунининг салқин ҳавоси ўрмалайди, ҳовлидаги лампочкалардан тушган ғира-шира нур чироқ ёқилмаган уйга ҳам, хонтахтанинг бир четида қимир этмай ўтирган Малика холага ҳам ҳаёлий бир тус берган. Ҳовлида яна кучук пайдо бўлди шекилли, кимдир уйқу аралаш ғўлдираб уни ҳайдади. Малика хола ўрнидан туриб дераза пардасини туширди-да, чироқни ёқиб қўйиб, яна келиб ўрнига ўтирди. Идиш-оёқ ювганиданми, қўлидаги узукнинг кўз атрофлари хиралашиб қолгандай эди. Малика хола игна билан уни яхшилаб то-залади. Кейин кафтига олиб анча вақтгача тикилиб ўтирди-да, яна оҳиста бармоғига солди.

Бу узукни тўй куни эри тақиб қўйган эди. Ўша пайтда узукни беазаган бу тош кўзлар, кейинча унинг кўзларига айланди-ю, ҳамма жойда Маликахонни кузатиб турди, қорамой ичида кулиб қаради, йиқилмоқчи бўлганда қўлидан тортди. Бу узук тақилганда, унинг қўллари қандоқ эди? Тикмачоқдай, оппоқ, ҳаётнинг оғир машаққа-ларига ҳали урилмаган беғубор, нозик қўллар эди. Мана энди томирлари бўртиб чиқибди, ҳар жой-ҳар жойда доғ пайдо бўлибди. Бир вақтлар оппоқ қўлларга гулдек ярашган, фақат зийнат учун тақилган узук, кейинча муҳаббат, садоқат рамзи бўлиб, бу қўлларни меҳнатга, ҳаётга, яшашга ундади. Садоқат, меҳнат рамзига айланди-ю, ўзини зийнат сифатида бегона қўлларга ўтишдан сақлаб қолди.

Келин туширишга йиққан терган ҳам, меҳмонларнинг олдига манзур бўларли дастурхон ёзган ҳам, келинга чиройли кийимлар тиктирган ва кийдирган ҳам мана шу жафокаш, меҳнаткаш қўллар эди.

Тонг яқинлашиб қолибди: онда сонда хўрозларнинг қичқирғи эшитила бошлади. Малика хола кўрпа қатидан калит олиб, даранглаб кетмаслиги учун жуда эҳтиётлик билан сандикни очди. Димоғига куя дори ҳиди билан яна аллақандай таниш бир ҳид урилгандай бўлди. Ҳамма вақт кулф турган бу сандикда эркакларнинг бир-икки дона кўйлаги, кийилиб, анчагина нимдош бўлиб қолган бир пальто билан янгигина бир костюм бор эди, холос. Малика хола уларни сандикдан олди. Тиззасига қўйиб, пальтонинг ёқа ва енларини секин-секин, гўё озор бериб қўйишдан кўрққандай бир кайфиятда силади. У ўн етти йилдан бери бу машғулоти такрорлашдан зерикмади. Баҳор бўлса куя дорига солади, куз бўлди дегунча, сандикдан олиб, қоқиб, силкиб илиб қўяди. Қишда бу пальто ўғли ва ўзининг пальтолари қаторида илиғлик

туради. Эгаси ҳам шу ерда, шулар билан, фақат яқингина бир жойга чиққану ҳозир келиб киядигандай.

Уруш йиллари рўзғор танқислиги уни қийнаган пайтларда ҳам буларни асради. Меҳнат қилишга қодир бўлган шу қўллари билан унинг пальтосини бозорга олиб чиқадими?! Бу пальтони меҳнат қилиши, пул топиши, рўзғор тебратиши мумкин бўлган соппа-соғ шу қўллари билан бировга элтиб берадими? Сотадими?! Бу кийимлар унга қандоқ ярашарди. Айниқса, костюмини яхши кўрарди, эҳтиётлаб киярди. Қанча яхши ниятлар билан олинган бу кийимларни наҳотки бошқа биров кийиб йиртса. Йўқ, ўзи кияди, ўзи кийиб йиртади.

Шу пайтгача доим рўзғор иши билан банд бўлган Маликахон заводга ишга кириб кетди. Ўғлини бўлса боғчага жойлаштирди. Меҳнат аламини енгиллатгандай, дардига дармон бўлгандай туюлди. Тақдири униқига ўхшаган кўп ёш аёллар унга сирдош, дўст бўлдилар. Бировининг эридан хат келса, юзгаси тенг қувонишди, биттасининг бошига тушган ташвишни ҳаммаси бирга тортишди. Маликахоннинг эридан қора хат келиб, бошига қора кун тушганида ҳам ана шу аҳил оила унга ҳамдард ва таянч бўлди. Букилишга, йиқилишга қўймади. Ўша куни Маликахон ишдан қайтгач, пальтосини ечиб илар экан, эрининг осиглиқ турган пальтосига юзини ўраб ўкириб ўкириб йиғлади. Ана шундан кейин бу пальто билан костюм Маликахонга яна ҳам азизроқ туюлиб қолди. Аввал севган кишисининг кийими бўлса, энди ундан ёдгор бўлиб қолган эди. Шундан кейин ҳам барибир бу пальто кишда илинарди, ёзда куя дорига солинарди.

Ўғли Бахтиёр у вақтларда жуда ёш эди. Онасининг аҳволини яхши тушунмас, нима учун онаси уни ҳеч қачон битта эмас, доим иккита ўпишига ҳам ақли етмас эди. У энди Бахтиёрга онагина эмас, ота ҳам эди. У ҳамма вақт — уйда ҳам, кўчада ҳам эрининг хотирасини ҳурмат қилиб яшади. Ёшлигини, бутун умрини унинг хо-тирасига бағишлади. Ана шу хотира ҳурмати учун Бахтиёрни дадасига ўхшаш меҳнаткаш, соф дил қилиб ўстиришга ҳаракат қилди. Бахтиёр чиндан ҳам дадасига ўхшади. Унинг муомаласи, меҳнатсеварлиги, меҳрибонлиги, ҳатто баъзи бир қилиқларига қараб турганида, Малика холанинг назарида эри ўлмагандай, у фақат қайта яшашга бошлагандай туюларди. У тирик. Ана у Бахтиёр бўлиб яшайпти. Уни Маликахон ҳаётга қайта келтирди. Мана шу меҳнаткаш қўллари унга ҳалол нон едирди, тоза кийим кийдирди. Силади, эркалади, уни одам, чинакам инсон қилиб ўстирди. Мана, бугун у келинлик бўлди. Дадаси бўлса қандоқ қувонарди... У бутун тўй давомида Малика холанинг кўзидан кетмади. Муборакбод қилиб келувчиларни кутиб олди, ўйин-кулгига бош бўлди, ўғли билан келинининг пешонасидан ўпиб, уларга бахт тилади. Буларнинг ҳаммасини Малика хола кўриб турди. Қалби, хаёли билан кўриб турди.

Тўй шарофати билан тун бўйи ёқик қолган чироқлар тонг билан уланиб кетди. Уйқудан анча тиникиб турган кўнгил яқинлар чойдан кейин яна қолган-қутган идиш-оёқларни ювиш, йиғиштириш билан овора бўлдилар.

Малика хола келинининг олдига кирди. Келин-куёв унинг ҳурмати учун ўринларидан туришди, ўтиришга таклиф қилишди. Келин бир оз уялинқираб туриб, қайнонасига чой узатди. Бахтиёр бўлса онасининг кўзига бирданига катта киши бўлиб қолгандай эди. У шу топда дадасига жуда-жуда ўхшаб кетди.

Малика хола келин-куёвни ортиқ уялтирмаслик учун келини узатган чойни ичди-ю, пиёлани қайтиб бермади. Кучоғида олиб ўтирган костюм билан пальтога қараб анча вақт жим ўтириб қолди. Келин ҳайрон. Бахтиёр бўлса онасининг нима учун бу нарсаларни шу бугун кўтариб юрганлигига тушунмай, кўзларини пирпиратиб унга тикилар эди.

Малика хола кўзига келган ёшни зўр куч билан қайтариб, бошини кўтарди:

— Ўғлим, шу вақтгача отангнинг мана бу кийимларини сенга кийгин, демаган эдим. Бугун олиб кирдим. Энди уйлик-жойлик бўлдинг. Катта киши бўлиб қолдинг. Энди буларни кийсанг бўлади. Байрам кунларида, яхши кунларда кийгин. Аяб-асраб кийгин.

Малика хола титраган қўллари билан кийимларни ўғлига узатди. Томоғига келган алланарсани ютди-ю, очик, меҳрибон чеҳра билан келинига ўгирилди:

— Қизим, қайнотангиз бўлганда, билмадим, сизга нималар совға қилар эди. Мана бу узукни тўй куни менга тақиб қўйган эди. Бугун ўша киши учун мен сизга тақиб қўяман. Ҳамма вақт тақиб юринг. Зийнат учун эмас, ҳурмат учун тақинг. Қўлларингиз менинг қўлларимдек меҳнаткаш, ҳалол бўлсин. Лекин меҳнатни мендек ёлғиз эмас, бирга қилинглар, қўша қаринглар. Бахтиёр сизни ҳеч хафа қилмайди. Уни мен ана шунақа қилиб ўстирдим. Отасига, қайнотангизга ўхшаган бўлди. Сиз ҳам қизим, уни ҳеч хафа қилманг.

Малика хола билинар-билинемас титраган қўллари билан узукни келинининг қўлларига солар экан, ўзининг бир вақтги қўлларини, оппоқ, беғубор қўлларини эслади. Келинининг кўзида ёш ялтиради. Демак, бу оппоқ, момик қўллар мана шу узук ҳурматига ҳеч хиёнат қилмайди. Ҳаётда тутган нарсасини қўймайдиган, нозик, аммо забардаст қўллар бўлади.

ЁЛҒИЗЛИК

Иқболхон қай аҳволда уйга етиб келганини билмади. Сафарга жўнаш олдидаги дилхиралик у билан бирга бориб, бирга қайтди. Зинадан оҳиста, чарчоқ қадамлар билан иккинчи қаватга чиқди-да, хаёл паришонлик билан қўнғироқ тугмасини босди. Кейин плашини шалдиратиб ечиб, ёнидаги чамадон устига буклаб ташлади. Эшик қирғоғига суянганича кута бошлади. Ҳа, айтмоқчи, ўғил уйда ҳозир нима қилсин, дарсадуку. Шу пайт қаршидаги уйнинг эшиги шарақлаб очилиб, ўрта ёшлардаги аёлнинг боши кўринди.

— Иқбол Азизовна, сизмисиз? Ҳозир келдингизми? Тўлқин калитни менга ташлаб кетган эди. Ҳозир. — У эшикни қия қоддирганича шиппагини судраб ичкарига кириб кетди. Бир нафасдан кейин калит олиб чиқди.

— Бугун келса керак, деб айтаётган эди Тўлқин.

— Қийналмай яхши ўтирдими?

— Йўқ, йўқ, хабар олиб турдим. Кеча дарсдан келиб, роса уй тозалади. Ажойиб ўғлингиз бор-да, Иқбол Азизовна. Қани энди, қизим бўлса-ю, ўзим куёв қилсам.

Авваллари бундай мақтовдан Иқболхоннинг оғзи қулоғигача ёйиларди. Ҳозир эса қошлари чимирилиб лаблари қимтилди. Ўша ғашлик дилига яна чангал урди. Индамайгина эшикни очди. Уйнинг ташқарисига ҳам, ичкарисига ҳам оёқ артиш учун хўлланган латта ташланган эди. Иқболхон аввалгидай қунт билан эмас, ҳафсаласизлик билан туфлисини бир-икки суртган бўлди-да, ичкарига кирди. Уй чиндан ҳам лочиндай бир аёлнинг кўли текканга ўхшар, бирон жойда ортиқча нарса, бирон ювуқсиз идиш йўқ эди. Иқболхоннинг иш столидаги кичкина митти гулдонда совуқдан очилмай қолган атиргулнинг икки дона ғунчаси турарди. Иқболхон уни аста кўтариб, бурни олдига олиб борди. Ҳиди йўқ. Офтоб кўрмаган. Бирданига бу икки ғунчанинг бири ўзи, бири ўғли бўлиб кўринди-ю, юраги увишиб кетди. Ҳидсиз, тароватсиз, худди уларга ўхшаш, иккиси ҳам сокин туришибди. Она-бола кейинги вақтда ана шундай жимжит ўтиришадиган бўлиб қолишган. Иқболхон чуқур хўрсинди, гулдонни жойига қўйиб, бошқа уйга ўтди. Ҳеч қаерда ғубор кўринмайди. Стол устида термос, сочиқ ёпилган идишда юмшоққина иккита булочка. Бошқа идишда мураббо. Икки энлик қоғозда хат: «Ойижон, сизни келиб қолар, деб термосга чой дамлаб қўйдим. Ошхонада овқат ҳам бор. Бошқа нарсалар холодильникда».

Иқболхон хатни аввалгидек кўзига суртиб, ўпмади. Энди бу ширин сўзларнинг остида бошқа бир изтироб, бошқа бир мажруҳлик ётганини яхши биларди. У ўзи-нинг қанчалик гуноҳкорлигини, умри ҳам ҳавасга арзигулик ўтмаганлигини яқиндагина сафарга жўнаш олдидан ўғли билан бўлиб ўтган аччиқ суҳбатдан билиб қолди. Бу суҳбат аввал кичкина ойначадек Иқболхоннинг бир қисмини акс эттирди. У чуқурроқ ўйлаган сайин бу ойна катталашар, унинг бутун қиёфасини, бутун умрини акс этгарар эди.

Мана, ҳозир ҳам қаршисида ўша ойна пайдо бўлди. У термосдаги чойдан бир пиёла қуйганича, ҳовурига тикилиб, ўша ойнада кўринаётган хотиралар қаршисида бош эгиб, гуноҳкорона ўтирарди.

Иқболхон тўсатдан Москвада бўладиган олимларнинг йиғилишига жўнайдиган бўлиб қолди. Йўл тараддудини кўргандан кейин она-бола ўтиришиб, овқатланишди. Ўғлининг ёлғиз қолишини ўйлаган она қалбига келин орзуси тушди. Учинчи курсда ўқийдиган бир қиз билан ўғлининг муносабати борлигини эшитган эди. Лекин Тўлқин бу ҳақда онасига сира гапирмас, гап айланганда ҳам индамай ўрнидан туриб кетарди. Иқболхон шуни ўйлади-ю, ўсмоқчилади:

— Яхшигина қизлардан бўлса, уйлантириб қўйсам, кўнглим анча тинчирди сендан.

Тўлқиннинг юзи бирдан жиддийлашди.

— Бизнинг уйга одам сиғадими?

— Нима? Тўлқин, нималар деяпсан? Онанг одам эмасми?!

Тўлқин ўзини босишга уриниб, ўрнидан турди. Онаси олдидаги косани ола туриб, заҳархандалик билан жилмайди.

— Бу уйда ҳамма нарса сизнинг кўнглингизга бўйсуниси керак. Мен болангиз эканман, чидаяпман.

— Нимага чидаяпсан? Сенга нима зулм ўтказаяпман, аҳмоқ? — Иқболхоннинг аъзойи бадани титрар, суюкли ўғлининг оғзидан чиққан бу гаплар бутун вужудига ўт ёққан эди. Тўлқин индамай ошхонага чиқиб кетди. Иқболхон ҳарсиллаб унинг кетидан кирди.

— Нега индамайсан? Жавоб бер деяпман сенга?!

— Барибир тушунмайсиз.

— Нимани тушунмайман?

— Ойижон, мен бола бўлиб, уйингизда шўхлик қилиб, ўз хоҳишимча ўйнаганимни билмайман. Ҳаддим сиғиб, биронта ўртоғимни бу уйга олиб киролган эмасман. Эшик орқасида туфлимни ечиб қўлимга олиб, ундан кейин уйга қадам босаман. Қўлимдан столга тўкилган нон увоғига ҳам безовталаниб қарайсиз. Ахир ҳамма нарса ҳам эви билан-да.

— Вой тентаг-ей, онангнинг уй тозалашга вақти йўқлигини биласан. Ўзингга осон бўлсин, дейман. Ахлат бошингга чикса, яхшимиди?

— Майли, ивирсиса, тозалайман. Ўртоқларимникига бораман. Овқат еймиз, ўйинга тушамиз, чекамиз. Уй, албатта, тўполон бўлади. Яна айланиб борганимизда ҳаммаси саришта.

— Онасининг бошқа иши йўқдир.

— Нега йўқ бўлар экан, ишлайди. Барибир тушунмайсиз, ойижон. Уй одамга нима учун керак...

— Ивирситиш учунми?

— Шунақа пайти ҳам. бўлади-да. Одам кирмаса, қисилиб ўтириб овқат есанг, эҳтиёт бўлиб юрсанг... Қўйинг, ойижон, барибир тушунмайсиз.

— Сен жуда тушуниб қолибсан.

— Болангизнинг ўйинчоқларини йиғиштирмасангиз, эрингизнинг ивирсиғини тозаламасангиз... Ахир бу қанақа уй?!

Иқболхон индаёлмай қолди. Жаҳл билан кийиниб, чамадонини кўтарди. Тўлқин шошиб кийинди-да, эшикни қулфлаб, онаси кетидан югурди. Иқболхон такси кутарди. Тўлқин унинг қўлидан чамадонни олди. То аэропортга боргунча ҳам иккисидан садо чиқмади. Самолётга чиқиш олдидангина Иқболхон ўғлини ўпиб:

— Эҳтиёт бўлиб ўтир, — деб тайинлади.

Йўлда ҳам, мажлисларда ҳам, кўчада ҳам бу суҳбат унинг хаёлидан кўтарилмас, ўтган умрига синчиклаб ақл билангина эмас, руҳан етук юрак билан қарашга ундарди. «Болангизнинг ўйинчоғини йиғиштирмасангиз, эрингизнинг ивирсиғини тозаламасангиз...» Бу икки жумла Иқболхоннинг қулоғидан кетмас, ҳар эшитилганда вужуди азобдан сесканар, ўзи тан олишга кўрқиб, қалбига кўмиб юборган бу таъна тоши.унга ўзи кутгандан кўра дахшат билан урилган эди.

Иқболхон аспирантурада ўқиётган вақтида турмушга чикди. Эри Йўлдошали ҳам аспирант эди. Орадан бир йил ўтар-ўтмас Тўлқин туғилди. Йўлдошали диссертациясини ёқлаб олди, аммо Иқболхонники чўзилиб кетди. Унинг тунни ҳам, кунни ҳам ўғлига банд эди. У калласидаги гапларни қоғозга туширишга вақт тополмай юрганида, Йўлдошали ярим кечагача газета, китоб титиб ўтирар, кечаси чала-ярим ухлаган Иқболхон эрталаб эрига нонушта тайёрлаганида Йўлдошали бамайлихотир соқолини олиб, атир ҳидини бурқситиб, столга келиб ўтирарди.

Ҳаммадан ҳам илмий ишининг орқага сурилиб кетаётганлиги Иқболхоннинг асабини бузар, баъзан қаҳрини эрига сочиб қоларди. Буни Йўлдошали тушунарди. Лекин хотинига қандай ёрдам беришни билмасди. Кечаси ўғли йиғласа, Иқболхондан аввал туриб қўлига олар, унинг у бошидан бу бошига қанча юрмасин, бола тинчимас, ҳатто дўриллаган овози билан алла ҳам

айтиб кўрар, лекин чақалоқ биғиллагани биғиллаган эди. Охир Иқболхоннинг ўзи зарда билан туриб келиб, болани кўлига оларди. Йўлдошали нима қилишини билмай, она-бола олдида серрайиб турарди. Таги қуруқланган чақалоқ пишиллаб ухлагандан кейин Иқболхоннинг юзига майин табассум ёйиларди. Йўлдошали бўлса хотиржам бориб, ўрнига ётарди...

Тўлқин ёшига тўлганида яслига беришди. Иқболхон қолиб кетган ишини изига тушириб олгунча анча қийналди. Лекин тиш-тирноғи билан ёпишди. Бир йил ўтгач, диссертациясини ҳимоя қилиб олди. Уйига меҳмон тўлди. Дўстлари унинг шаънига қадах кўтаришди. Домлалари Иқболхоннинг ишидан мамнун бўлишди. У энди институтда дарс берарди. Тўлқиннинг ҳам унга оғири тегмайдиган бўлиб қолган. Яслидан олиб келиб овқатлантириб қўйса, унинг бир бурчагида ўйинчоғини ўйнаб ўтираверади. Иқболхон дарсдан кела солиб, уй юмушларига уннаб кетар, кечаси ўғлини ухлатиб қўйиб, дарсга тайёрланар эди. Бу вақтда Йўлдошалининг докторлик иши охирлашиб қолаётган эди. Иқболхон унга ҳам ҳавас, ҳам ҳасад билан қарарди. Бир вақтлар ўзи билан теппа-тенг бўлган эри, мана, яқинда доктор бўлади. Иқболхоннинг бўлса рўзғор, боласидан ортган озгина вақти дарсга тайёрланишга зўрға етарди. Буни ўйлаган кезларида кўзига уйи уни домига тортаётган аждаҳодек совуқ кўриниб кетар, кичкина юмуш ҳам малол келарди.

Бир куни Йўлдошали алламаҳалгача ўтириб ишлади. Иқболхон энди ётаман деб турганда чой сўраб қолди. У чой олиб кирганида кабинет тутунга тўлиб кетган, Йўлдошали бўлса бошини кўтармай ишларди. Иқболхон форточкани очиб қўйиб, индамай чиқиб кетди. Лекин кўнглидан, шундоқ газга қўйса қайнайди-ку, бунча ношуд бўлмаса бу эркалар. Форточкани очиб қўйиш ҳам кўлидан келмасмикин, деворларгача хид ўрнашиб қолади, болани ҳам аямайди, деган фикр ўтди.

Йўлдошали эрталаб шошилибгина кийинди. Чойни ҳам тикка туриб ичди.

— Тоза рўмолча борми?

Ўғлини кийинтираётган Иқболхоннинг фиғони фалакка чиқиб кетди.

— Жуда ҳам талтайиб кетдингиз. Ахир мен ҳам сизга ўхшаган одамман.

— Мен нима қилдим?

— Рўмолчани ҳам ўзингиз ололмайсизми?

— Туфлим билан кирмай деяпман.

— Бошқа вақтда ҳам шусиз. Инсофингиз йўқ сира.

— Нима қилишим керак?

Эрининг бу гапи Иқболхонга жуда совуқ эшитилди.

— Мени ўйлайсизми? Шу ҳам одам, бунинг ҳам иши бор, ишлаши керак, деб ўйлайсизми?

— Нима қилай бундан ортик? Сизнинг ўрнингизга ўтиб туролмайман-ку, ахир! — у шундай деди-ю, шошиб чиқиб кетди. Бу гаплар Иқболхонга шу қадар совуқ, шу қадар дахшатли эшитилдики, кечагача қулоғи остидан кетмади. Бу гаплар билан ораларидаги бутун илиқ муносабат тамом бўлгандай эди. Уғлини ҳар кунгидек эркаламади. Гўё у ҳаммасига айбдордек силтаб-силтаб яслига олиб кетди. Ишда ҳам очилмади. Кайфи бузуқ, ҳаёл паришонлик билан кунни ўтказди. Нима учун яшаши керак бу одам билан? Куни ўтмай қоладими? Биттагина боласини гулдек қилиб боқиб олади. Диссертация ҳимоя қилганда қанча илиқ-иссиқ гаплар эшитди. Меҳнати юзага чикди, обрў орттирди. Унинг юмуши-чи? Ҳеч ким мин-натдор бўлмайди. Ақалли хафа бўлманг, энди қандай қиламиз, деб ҳам қўймади. Сизнинг ўрнингизга ўтиб туролмайман, эмиш. У киши яқинда доктор бўлади. Бу-рунлари кўтариляпти. Ҳа, писанд қилмай бошлаётгани бу!

Иқболхон уйига келганида ҳам калласида шундай гаплар айланиб юрарди. Кечки овқатга уннамади. Ўғлига яраша овқат қилиб едирди-да, ўзи иш столига ўтирди. У ҳам докторлик ишини бошлайди. Ҳа, ҳа, бошлайди. Эрига кўрсатади ўзининг кимлигини. Шу уй бўлмаса, нимага қодирлигини кўрсатади.

Йўлдошали келганида ошхонада ҳар кунгидек жаз-биз йўқ, уй жимжит, хотини муккасидан тушиб ишлаб ўтирарди. Эрталаб жаҳл устида ўзининг қўполлик қилиб юборганини ўшандаёқ сезган, ўзи пушаймон эди. У ечинмасдан хотинининг ёнига борди, бир қўлини унинг елкасига қўйиб, иккинчи қўли билан столга тиралганича ёзаётганига бир нафас тикилиб турди. У шу билан хотинидан кечирим сўраётган эди. Иқболхон буни сизди. Лекин эрталабки совуқ гапнинг юрагида қолган музи қимирламади. У эрига қарамади, индамай ишини қилаверди. Йўлдошали ечиниби, ювиниб кирди. Кейин ошхонага ўтиб, у ёқ-бу ёқни қаради. Чой қўйди. Қорни жуда оч эди. Холодильникни очиб, гўшт олди. Пиёз тўғради. Кейин яна уйга кирди.

— Туринг, иккаламиз биргалашиб битта овқат қилайлик. Сиз консультация бериб турасиз...

— Менга овқат ҳам, уй ҳам керак эмас.

— Қўйинг энди шу гапларни.

— Бошқа хотин олинг. Уйда ўтирадиган, ҳа, уйда ўтирадиганини олинг. Ана шунда ҳар ким ўз ўрнида туради.

— Иқболхон...

— Тўймай қолган қорним борми?

— Ахир қорин учун яшамайдилар...

— Тер ҳиди бижғиган қўйлагингизни ювмасам, ювмабман.

Йўлдошалининг қовоғи тушди-ю, индамай қолди. Тўғралган гўшт, пиёз ўшандоқ қолаверди. Йўлдошали кийинди. Папирос чекиб, бир нафас тикка турди-да, чиқиб кета бошлади.

— Мен сиз билан турмайман, туришни истамайман, — деди унинг кетидан Иқболхон. Йўлдошали эшитди. Эшитди-ю, қўлини эшик тутқичидан олмай бир нафас туриб қолди. Эшикнинг ёпилгани эшитилди. Зинадан туш-ан сайин унинг қадам товушлари олислашиб, кейин жимиди. Иқболхон ўрnidан турмади, деразадан унинг қайси томонга кетганини кўрмади ҳам. Кечиринг мени, сизни билмай хафа қилдим, деса тилига тирсак чиқармиди?

Совуқ гапни айтиш мумкину узр сўраш шунчалик қийинми? Шу аҳволда яшаб нима қилади бу одам билан? Иқболхоннинг қарори қатъий эди.

Йўлдошали кечаси қайтди. У ширакайф эди. Иқболхон яна индамади. Ўшанда шу уч хоналик уйни олишганига ҳеч қанча бўлмаган эди. Иқболхон интернатда ўсган, ҳеч кими йўқ. Йўлдошали эса Сурхондарёнинг бир қишлоғидан бўлиб, Тошкентга ўқишга келган, уйланиб, шу ерда қолиб кетган эди. Иккаласининг ҳам борадиган жойи йўқ.

Иқболхон қарорини ўзгартиролмади. Эрталаб иккаларидан бири уй топиб чиқиб кетишлари кераклигини айтди. Йўлдошалининг ранги оқариб кетди. Лекин индамади.

— Сиз бола билан қийналманг бўлмаса. Мен, ҳар қалай, эркак киши... Ҳеч бўлмаса, Тўлқинни ўйласангиз бўлар эди.

— Сизнинг бор-йўқлигингиздан нима фойда унга?

— Наҳотки... Енгилтаклик қиялмасиз, Иқболхон.

Иқболхон юраги торлик қилиб чимирилди:

— Биласиз-ку, биз ёш болалар эмасмиз. Енгилтак бўлсам ҳам ҳар қалай, ўйлаётгандирман.

— Шунақами?

— Ҳа, шунақа.

У чиқиб кетди. Иқболхоннинг юраги жизилламади. Эрининг кафедрада ётиб юрганини эшитди, дўстлар ўртага тушишди, лекин кўнмади. Унинг ҳаёли энди док-торлик диссертацияси билан банд эди.

Доктор ҳам бўлди, пул ҳам, обрў ҳам топди. Ўғли ҳам ўсиб, катта йигит бўлиб қолди. Лекин йиллар ўтган сайин нимадир юрагини эзар, бу ёлғизлик, яққалик эка-нини тан олишга кўрқарди. Йўлдошали уйланиб, бола-чақалик бўлиб кетди. Иқболхон кирини бировга ювдирди, уйини бировга тозалатди. Бутун вақтини, умрини илмий ишга берди. Узоқ йилларгача ўзининг хатти-ҳаракатини ўзи маъқуллаб юрди. Лекин энди-чи? Энди ҳамма-сини тушунди-ю, бефойда, умр

ўтди. У уй, оила ташви-шига чидамаганлигини ҳам, Йўлдошалининг ёмон одам эмаслигини ҳам энди тушунарди. Лекин қалбида кечган ҳисларни ўғлидан яширар, онасини шунчалик муҳокама қилишга ақли етиб қолганлигини билмасди. Тўлқин ўзи камгап бўлиб ўсди. Буни Иқболхон гоҳ отасига тортди деса, гоҳ ёлғизлигидан деб билар, баъзан Йўлдошалиникига бориб турганлигидан кўрар, ҳар қалай, ўғил бола-да, отаси билан бўлгиси келади, балки бошқа болаларидан рашк қилармикин, деб ўйларди.

«... Болангизнинг ўйинчоғини йиғиштирмасангиз, эрингизнинг ивирсиғини тозаламасангиз...» Иқболхоннинг юрагига бир нарса санчилгандек бўлди. Бу гап унинг қалбида ўзи сезмай ётган дардларини ҳам юзага олиб чиққанди. У хўрсиниб, ўрнидан турди. Пиёладаги чой аллақачон совиб қолган эди. Ҳозир у ўша папирос эзғиланиб ётган кулдонни ҳам, жонига теккан вақтини олган ўша рўзғор ташвишларини ҳам жуда-жуда қўмсарди. Унинг юрагидаги бу эҳтиёж кўз ёшларига айланиб, юзидан оқди. Бу иродали аёлнинг умрида биринчи ўқиниб йиғлаши эди. Ана шу эҳтиёж — бекалик машакқати, бекалик бахти қиз бўлиб туғилганида у билан бирга туғилганлигини энди яхши биларди. У бир томонлама бахт топди. Мукамал бахт учун эса оила ва бир-бирининг ташвиши бўлиши керак эди. Эшик очилди. Тўлқин энгашиганича туфлисининг ипини бўшатарди.

— Киравер, кираверсанг-чи, ўғлим!

— Ҳозир, ойижон! — онасини ҳамма вақт иш устида, жиддий кўришга ўрганиб қолган Тўлқин унинг йиғлаётганини кўриб, кўрқиб кетди.

— Нима бўлди? Биров хафа қилдими?

Иқболхоннинг баттар хўрлиги келди. Ўғлини бағрига босди.

— Ҳеч ким хафа қилгани йўқ. Ўзим. Сени соғиндим. Уйлан, ўғлим, болаларингни боқаман. Бошимга қўйиб, жон деб боқаман, онангни жуда бағритош дема, кўрқма, ўғлим. Ўйинчоқлар олиб келаман, ширин-ширин овқатлар пишириб бераман, боғчага, музыка мактабига олиб бораман болангни. Уйлан, жон ўғлим.

Тўлқин бу аҳволдан жуда довдираб қолган эди. Ўзининг гапи онасига оғир ботганлигини ўйлаб, афсусланар, юзларига тегаётган, тагидан оқи кўриниб турган сийрак, қизғиш сочларини силар, хадеб:

— Ойижон, хўп, фақат йиғламанг, — деярди. Иқболхон юрагидаги бўшлиқни, бутун умридаги бўшлиқни тўлдириб турган яккаю ягона бахтига суяниб, ана шу вужуднинг нафасидан ўзининг йўқотган аёллик, оналик машакқатини қидирарди.

БУВИ

Наргис тўғнағичини лабига қистирганча ойна олдида соч тарар, унинг салгина буралган қалин сочлари нозик елкаларини ўраб турарди. У бошини енгилгина силкиб, юзига яқин сочларини орқага олди. Ҳозиргина кийган халатининг боғичларини қайта боғлар экан, кир тахлаб ўтирган Умринисо бувининг ёнига келди.

— Зерикмадингизми, бувижон? — деди у юмшоққина кулиб. — Қўйинг, ўзим қиламан.

— Бекор ҳам ўтирибман-да, болам. Чой қайнапти. Дамлаб берайми?

— Ўзим, — Наргис шундай деб ошхона томонга чиқиб кетди. Эрталабдан бери столга энгашиб олиб, алланарсаларни чизаётган Тўлқин бошини кўтарди. Била-гидаги соатига қараб қўйиб бир нафас ўйланиб тургач, пешанасини уқалаб бориб радиони буради. Охиригача буралган радиодан қандайдир бир куй гумбурлади. Умринисо бувининг қулоғи чиппа битиб қолгандай бўлди-ю, пастроқ қил, дегиси келмади. Чунки, Тўлқиннинг дарсига бу шовқин халақит бермаётгандай эди. У баъзан қўлларини белига тираганича қоғозга тикилиб турар экан, «па-па-пам, ля-ля-лям» деб музыкага жўр ҳам бўлиб кўярди. Кириб-чиқиб юрган Наргиснинг ҳам юзида табассум, руҳининг енгиллиги кулгига мойил лабларидан шундоққина сезилиб турибди. У яқингинада ўқишдан қайтди. Тўлқин бўлса энди кетади.

Наргис жуда чакқон, меҳнаткаш қиз. Тўлқиннинг қилган савдоси онасига ёқмагани учун кўпинча бозор-ўчарга ҳам Наргиснинг ўзи борарди. Уйларни ҳам ярақлатиб тутарди. Яна ярим кечагача ўтириб дарс қилади. Умринисо буви унинг тиниб-тинчимас, жонсараклигига қараб туриб ўзининг ёшлигини эслади.

Енгил қадамлар билан Наргис кирди.

— Қани, чойга чиқинглар, буви! Бабуля!

Умринисо буви музыка овозида унинг гапини эшитмади. Бошини қимирлатиб, бир қўлини қулоғининг орқасига олиб борди. Наргис радиони пасайтирди.

— Чой ичамиз.

Умринисо буви унинг кетидан бошқа уйга чикди. Кетма-кет Тўлқин ҳам кирди. Товада жизиллаб турган гўшт билан картошкани Наргис ўртага кўяркан, бувисига қараб жилмайди:

— Раҳмат, бувижон. Қовуриб қўйган экансиз, иситдим. — У битта таксимчада тўғралган пиёз билан редиска ҳам олиб келди-да, тортмадан вилка олиб уларнинг олдига қўйди.

Умринисо бувининг қорни очмаган бўлса ҳам болаларнинг кўнгли учун унча-мунча еб ўтирди. Тўлқин ҳеч кимга қарамасдан шошиб овқатланди-ю, қоғозларини ўраб дарсга кетди. Наргис Тўлқин ўтирган жойдаги нон ушоқлари, ғижимланган салфетка қоғозини йиғиштириб олар экан:

— Буни қаранг, доим кетидан йиғиштириб юрипшм керак. Бирам пала-партиш, — деди.

— Қўявер, ўғил бола.

— Дадам унақа эмаслар-ку! Уйланса, хотинининг ҳам жонига тегади бу! Бирам ғўдайган.

— Кўряпсан-ку, чизмакашлигидан бўшамапти. Чарчагандир бечора болам.

— Шунча болани қандай катта қилгансиз-а, буви? Наргис бувисини гапга солишни яхши кўради. Айниқса ёшлиги, болаларини қандай тарбия қилгани ҳақида кўп сўрайди. Ўзи кам гапиради. Ўзбекчани яхши тушунади-ю, қийналиброқ гапиради. У чой куйиб узатар экан, бувисини яна сўроққа тутди:

— Дедушкам сизга қарашармиди?

— Қарашига вақти йўқ эди, болам. У вақтларда докторлар кам, касал бўлса кўп эди.

— Чарчамасмидингиз-а?

— Аввал ёш эдим. Кейинроқ болаларнинг ўзлари қарашадиган бўлишди.

— Мана, сиз педагогикани билмайсиз-а, буви? Умринисо буви неварасига тикилди.

— Билмадим. Дарсингми у?

— Ҳа, дарс деса ҳам бўлади. Умуман тарбия, болаларнинг тарбияси ҳақида. Лекин болаларингизнинг ҳаммаси яхши.

Умринисо буви секин хўрсиниб қўйди:

— Мен уларнинг яхши томонларини ҳам, бошқага билинмайдиган камчиликларини ҳам биламан, болам.

— Мана, дадамни олайлик. Жуда маданиятли, тўғри, яна нима деса бўлади, — Наргис фикрини айтишга сўз тополмай қолди. — Ҳа, ҳалол одам. Уни сиз боққансиз. Лекин педагогикани билмайсиз. Қизиқ-а?

Умринисо буви кулиб қўйди. Кўзларига яна хаёл чўқди. У эри Отажонни эслаган эди.

Бир куни укол олиб юрган кўшниларида бири кўярда-қўймай йигирма сўм пул ташлаб чиқиб кетди. Умринисо аввалига олмади. Кейин ўйланиб қолди. Ахир, до-ри-дармонни эри пулга сотиб олади-ку. Биронта камларига яради. Болалар кўп. Бирининг эскисини бири кияди. Кичкинароқларига янги кийим олиб беришолмайди. Ана шу ўй билан пулни олиб қолди. Кечкурун Отажон ишдан қайтди. Овқатланиб бўлиб газета ўқиб ўтирган эди. Болаларнинг ҳам ҳаммаси уйда. Катталари дарс тайёрлашиб ўтиришарди. Умринисо ҳалиги пулни эрига айтди-ю, балого қолди, Отажоннинг ранги оқарди, лаблари пирпираб учди. Хотинига ҳеч қаттиқ гапирмаган одам газетани шалдиратиб силкиб ташлади.

— Уялмадингизми? Наҳотки уялмадингиз?! Кўшнингиз-а! Шарманда қилибсиз. Эрим бойиш учун, уйда пул топиш учун докторликка ўқиди, деяр экансиз-да?

Отасини ҳамма вақт оғир, сипо кўришга ўрганган болаларнинг ранги ўчиб, жавдираб туришарди. Отажон йигирма сўм пулни ўғли Шарифнинг қўлига тутқазди.

— Бор, олиб чиқиб бер!

Шариф бир дадасига, бир бошини эгиб турган онасига қарай-қарай пулни олиб чиқиб кетган эди. Ўша Шариф ҳозир Наргиснинг дадаси. Ана шу ҳаётда ўсган, ана шу муомалаларни ўз кўзи билан кўрган боланинг ҳалол бўлмаслиги борми?! Умринисо буви ана шуларни ўйларди-ю, неварасига қандай тушунтиришни билмасди.

Шарифни ўйлаганда она мамнунлик билан бир энтикиб олади. Унинг иши ғоят савобли иш. У газетада ишлайди, умри командировкада ўтади. У областнинг ҳамма бурчакларини билар, унинг қаламидан яхшилар элга танилса, ёмонлар шарманда бўларди. У ҳар кетганда қанчадан-қанча янги одамларнинг номини айтиб келар, яхши кишилар ҳақида тўлиб-тошиб, завқ муҳаббат билан гапириб берарди. Умринисо буви газета ушладими, кўзойнагини тутиб, ундан ўғлининг отини, фамилиясини қидирарди. Топиб олса кулимсираб, тикилиб қолар, қўли билан силаб ҳам кўярди. Ҳа, унинг ўғлини ҳамма билади. Танимаганлар ҳам барибир, номини эшитишган. Онанинг энг катта бахти мана шу эди.

Келини Султонхон ҳам жуда яхши аёл. У катта бир мактабнинг директори. Камтар, меҳнаткаш хотин. Шарифжонни жуда авайлаб туради. Шунинг учун ҳам Умринисо буви уни яхши кўради. Ўғлининг тинчлиги, хурсандчилиги хотинининг яхшилигидан-да. Болалари ҳам ёмон эмас. Фақат, баъзи нарсалар кекса онага ёқмайди. Бозорга Тўлқин бориши керак. Наргис эмас. Ҳар қалай эркак киши харажат қилишни ўрганиши керак-да. Юк кўтариш ҳам ўғил болага осонроқ. Ундан кейин бувилари бўлмаса Наргис укаси билан ўзбекча гапиришмайди. Наргис идишларни ювиб қўйиб уйга кирди.

— Нега ўйланиб қолдингиз? Дедушкам эсингизга тушиб кетдимиз? — деди ҳазиллашиб.

У тўғри айтаётган эди. Эртага пайшанба, уйига бориб чироғини ёқиб келмаса бўлмайди.

— Буви, кечкурунга нима овқат қилайлик?

— Билмадим, болам.

— Ҳали вақтли экан. Кирларга дазмол босиб қўяй, кейин қиларман.

— Овқатни мен қила қоларман.

— Йўқ, сиз дам олиб ўтираверинг. Кетаман демасангиз бўлгани. Эсингизга, карам олиб

келганимда дўлма қилар эдик.

Наргис шипиллаганича тахлоғлиқ кирларни кўтариб чиқиб кетди. Бир нафасдан кейин унинг овози балкондан эшитилди.

— Буви, бу ёққа чикинг! Ёнимда ўтиринг. Умринисо буви ўрнидан туриб рўмолини аста тузатар экан, невараси ёнига чиқди. У Наргисни яхши кўрар, ёлғиз ўзи қолганида зерикишини ҳам биларди. Наргис ҳам унга юрак сирларигача ишониб айтар, курсларидаги бир йигит уни яхши кўришини ҳам қизара-қизара гапирган эди. Ўзи ҳақида индамаган бўлса ҳам унинг ёниб, порлаб турган кўзларидан кўнгли мойиллигини кекса она пайкаган эди.

— Онаси бор. Дадаси урушдан қайтмаган экан, — деган эди ачиниб Наргис. — Амаллаб опасини узатишибди. Ўқишни тамомлаб озроқ ишласак, кейин тўй қиламиз, дейди. Унақа тўла-тўкис туришмайди, буви. Нима, айбми, ўзимиз ишлаб топиб олармиз. Мана, дадам билан ойим ҳам ҳамма нарсани ўзлари олишган. Тўғрими, буви?

Умринисо буви унинг елкасини меҳр билан силаб шундай деган эди:

— Ким бой, биласанми?

Наргис елкасини қисди.

— Яхши кўришганлар, ахил турганлар бой. Ким бахтсиз? Жанжалли уйда яшайдиганлар бахтсиз.

Наргис суюниб бувисини кучоклаб олган эди.

— Замонавий кампирсиз-да, буви. Шу замонда яшаб туриб ўн бешинчи асрда юрганлар ҳам бор.

— Ундай дема, болам. Ҳамма замонда ҳам яхшилар яшаган, ёмонлар ҳам. Дунёнинг тинчлиги яхшиларнинг шарофатидан.

— Шуни айтяпман-да. Лекин аямга ҳали айтмайман. Иши кўп. Ҳозирдан ўй ўйлатиб нима қиламан.

Кампир невараси ёнига ўтираётди ана шуларни эслади. Наргис кирга сув пуркар экан, бувисининг ҳаёлини билиб тургандай шивирлади:

— Буви, биласизми, ойисини кўрдим.

Умринисо буви кимнинг ойиси ҳақида гап бораётганини дарров пайқади.

— Бирга кетишаётган экан. Узокдан кўриб қолдим. Яхши хотинга ўхшайди.

— Ўғли яхши бўлса, онаси ҳам яхши бўлади-да, болам.

— Менинг суратимни уйларига қўйиб қўйган эмиш. Суратим ёқибди. Ўзим ҳам ёқармиканман? — Наргис шундай деб шарақлаб кулиб юборди. Унинг юзларига қизиллик югурган эди.

— Ўзинг ҳам ёқасан, болам.

— Бувижон, сиз ҳамма вақт яхши гапларни гапирасиз.

Умринисо буви оёғи остида ётган бир варақ қоғозни энгашиб олиб ёзувига тикилди.

— Кўзим ўтмаяпти. Бу нима экан, ўқиб кўр. Дадангнинг хатига ўхшаяпти. Тағин керакли қоғози бўлмасин.

Наргис дазмолни қўйиб, қоғозни олди. Қошларини чимириб, унга кўз югуртирди-да, бувисига қайтариб берди.

— Тушунмадим. Қишлоқ хўжалиги, даромад, яна нималардир ёзилган. Дадамнинг газетага ёзганларидан бўлса керак.

Умринисо бувининг юраги алланечук бўлиб кетди. Ҳа, дилини хира қилган нарсаларнинг бири мана шу эди. Лекин педагогика деган дарсида бу ҳақда айтилмаганмикан...

— Биласанми, — деди Умринисо буви ўйчанлик билан, — сен қайнонанга ёқмаслигинг ҳам мумкин. Дазмолни кўтар, куйдирасан!

Ҳангу манг бўлиб қолган Наргис шошиб дазмолни олди-да:

— Нега энди бирданига? — деди ҳайронлик билан.

— Сени ким боқиб катта қилди?

Ҳеч нарсага тушунмаган Наргис:

— Дадам, аям, — деди кўзларини пирпиратиб.

— Қандай қилиб, нима билан боқишди?

— Бувижон, нима демокчисиз ўзи?

— Жавоб бер!

— Ишлаб боқишди-да, албатта.

— Дадангнинг топиб келган нонини ейсан, олиб келган кўйлагини киясан. Лекин қандай қилиб бу пулларни топди, нималарни ёзди, унинг сенга қизиғи йўқ. Шундайми? Дадангнинг ёзган нарсасини ҳатто тушунмайсан, аммо пули яхши. Уялмайсанми, болам? Уканг бўлса сендан баттар.

— Вой, бувижон, умуман тушунаман, лекин қийин.

— Ўнта тилни билсанг ҳам майли, билавер. Лекин сени боқаётган тилни билмасанг, одаммисан сен? Агар қайнонанг менинг кўнглимдагидек хотин бўлса, боринг, болам, аввал онангизнинг тилини ўрганиб келинг, дейди.

Наргис гап тополмай нукул: «Вой, бувижон» — деяр эди.

— Агар буванг тирик бўлганида бу қилмишинг учун, билмадим, нима қилар эди. Болаларинг бўлса, ўзинг билмаган тилни уларга қандай ўргатасан? Мактабидан ўзбек тилидан икки олиб келадими?

Умринисо бувининг шундай жаҳли чиққан эдики, ҳатто Наргисни гапиришга ҳам қўймай, силтаб-силтаб ташлади. Наргис буни пайқади. У ғалати, ўнғайсиз аҳволда қолди. Севимли бувиси уни ҳеч қачон бунчалик уришмаган эди.

— Тавба қилдим, бувижон. Жуда ҳам унчалик тушунмайман эмас.

Кампир қоғозни силаб, текислаб икки буклади-да, унга тикила-тикила ўғлининг столига қўйиб чиқмоқ учун уйга кириб кетди. Қўнғироқ жиринглади. Наргис югуриб чиқиб эшикни очди. Бу Султонхон эди.

— Намунча қизариб кетибсан?

— Дазмол босаётган эдим.

Неварасига зимдан назар ташлаган Умринисо буви келинига юзланди:

— Келдингизми, болам?

— Зерикмай ўтирибсизми? Яхшиямки Наргис бор экан. Сиз бўлсангиз, Наргиснинг ҳам уйдан чиққиси келмайди.

— Энди уйга киргиси келмаса-чи?

— Нега? — Султонхон жавдираб иккалаларига қаради.

— Қўйсангиз-чи, бувижон. Ҳечам ундай эмас. — Наргис кулиб, балконга чиқиб кетди.

Ҳамон савол назари билан қараб турган келинига кампир:

— Озроқ уришдим, — деди кулиб. Султонхон ҳам кулимсираб қўйди.

Кечкурун овқат устида ҳам Наргис бувисига қараб-қараб қўяр, баъзан ҳаёл суриб қоларди. Унинг аҳволини Умринисо буви сезар, гапларини қаттиққина текканини ҳам пайқар эди. Тўлқин ҳам ўқишдан қайтди. Қўлларини ювиб столга ўтирар экан:

— Ужасно кушать хочу, — деди. Наргис жавдираб бувисига қаради.

— Чик, ошхонада ея қол. Юр, юр, деяпман сенга! Тўлқин эринибгина ўрнидан гурди.

— Шарифжон қачон келаркан?

Султонхон қайнанасига чой узатар экан:

— Зерикиб қолдингизми, ойи? — деди кулиб. Султонхон қайнанасининг феълени яхши билиб қолган. Эртага ҳеч қандай куч уни бу ерда олиб қололмас-лигини ҳам билади. Умрини, меҳри, меҳнатини болаларига улашиб юрган бу кампир, нураган, жимжит уйи билан бир кунгина сирлашиб, ўчган хотираларга чироқ ёқиб келишни қанда қилган эмас. Уни чарчашга

қўймаган эътиқод ҳам, балки шудир.

Умринисо буви ҳозир шу ҳақда ўйларди. Ҳамма нарсага эътиқод керак. Эл-юртга ҳам, муҳаббат, рўзғорга ҳам, ҳатто тилга, сўзга ҳам. Эътиқод қўйилмаган нарса хароб бўлади. Неварасининг дилини оғритди. Лекин тушунтиролдимикан...

Ҳа, ҳеч ким ўз фарзандининг яхши, ёмон томонини онасичалик билмайди. Лекин она ҳаммага айтавермайди. Кўнгли тўлмаса, кўнглига ёқмаган нарсаларни тўғрилай олмаса, пинҳоний дард чекади. Умринисо буви ҳозир ана шундай аҳволда эди. У невараларини ниҳоятда яхши кўрар, бахтли бўлишларини, уларга ҳамма ҳавас билан қарашларини жуда-жуда истар эди.

ЎШАНДА ҲАМ КУЗ ЭДИ

Низом институтдан қайтганда ойиси ичкари уйда ким биландир гангур-гунгур гаплашиб ўтирарди. Она унинг шарпасини дарров сизди. Суҳбатини тўхтатиб, одатдагидек енгил, шарпасиз қадамлар билан унинг ёнига келди.

— Келдингми, болам?

— Ҳим, яхши ўтирибсизми?

— Шукур. Меҳмон бор.

— Ким?

— Лутфи опоқинг.

— А?! — Низом эндигина ечган костюмини негадир қайтадан кийди, — нега? Нега киритдингиз?

— Жим. Уят бўлади. Қариндошлариникига келган экан, кўчада кўришиб қолдик. Ўзим олиб кирдим уйга. Сўрашиб кўй..

Низомнинг ранги оқариб кетган эди. Баҳри хола жонсиз, қалтираган қўллари билан унинг елкасидан силаб, секин шивирлади:

— Жон болам, гина сақлашни ўрганма. Ҳаммаси ўтиб кетди. Уйигача кирган одамга қаттиқ гапириш, сўрашмаслик одобдан эмас. Мени ҳижолатга қўйма.

Баҳри холанинг мулойим, меҳрибон кўзлари ўғлига ёлбориб қарар, Низомнинг юрагида қанча алам, ғазаб ётган бўлсада, бу кўзларга қарши бир нима деёлмасди. Баҳри хола меҳмон ҳузурига кириб кетди.

— Низомжон экан. Ўқишдан келди. Бу йил охириги курс. Киравер, болам, опоқинг бўйларингни бир кўриб қўйсин.

Остонада Низом пайдо бўлди. Меҳмоннинг лаблари пирпиради. Низомнинг авзойига қараб, кулишини ҳам, сўрашишини ҳам билмай, охири бурни тагидаги икки дона тишини кўрсатиб илжайди, ўрнидан турди.

— Омонмисан, Низомжон?

— Келинг. Яна нимага...

— Болам! — Низом сакраб ўрнидан турган онасининг кўзларига бир қаради-ю, шахт ўгирилиб чиқиб кетди. У тўхтамади, орқасига ҳам қарамади. Уйларидан анча олислаб кетганини ҳам билмай қолди. Нимагадир чеккиси келди. Йўл четидаги будкадан бир дона сигарет олиб, хиёбоннинг бир четидаги бўш скамейкага бориб ўтирди. Ҳозир унинг кўнгли бўм-бўш, худди мана шу сокин, кузги хиёбонга ўхшаб қолганди. Сигарет олибди-ю, гугурти йўқ. Сигарет донасини бармоқлари билан эғилаб, атрофга аланглади. Ўтиб кетаётган бир йигитдан туташтириб олдида, қаттиқ сўрди. Бурни, оғзидан буралиб чиққан аччиқ тутун ҳушини ўзига келтиргандай бир оз енгиллашдимми, секингина энтикиб қўйди. Унинг кўзига яна бурни тагидаги иккита тишини кўрсатиб илжайган башара кўриниб кетди. Унинг бағри бутунлигини шафқатсизлик билан тортиб олган бу аёлни кўришга Ни-зомнинг тоқати йўқ эди. Ҳозирку ақли-ҳуши бор, кап-катта йигит. У вақтларда гўдак эди. На ота-онанинг ҳидига, на уларнинг бағрида эркаланишга тўйган эди. Ана шу бағри тош аёл, маъсумгина бир гўдакнинг эркаликка, эркаланишга бўлган ҳаддига биринчи бўлиб тирноқ ботирган, чанг солган эди. Баҳри хола жуда ювош, бировдан озор кўрса ҳам озор бермайдиганлардан. Низомни ҳам шунақа тарбиялашга ҳаракат қиларди. Ўша пайтларда қанча қийналса ҳам Лутфихонга бир оғиз қаттиқ гапирмаганди. Мана, ҳозир ҳам уйига олиб кириб меҳмон қилиб ўтирибди.

Ўша пайтларда улар бир маҳаллада яшашарди, Лутфихоннинг Содик деган ўғли билан Низом ўртоқ эди. Содикларнинг ҳовлиси анча катта бўлгани учун сабзи, по-мидор экишар, сигир боқишарди. Онаси, бировнинг кўлидан ишини олгин, меҳнатдан қочма, эринма, деб кўп насиҳат қилгани учун Низом Содикқа доим ёрдамлашар, сигир ўтлатар, кўкат юлар, қарашгани-

қарашган эди. Шунинг учун бўлса керак, Лутфихон уни яхши кўрар, кириб қолса, минг ўргилиб, минг айланарди.

Низомнинг дадаси касаллиги туфайли эрта пенсияга чиққан, ёлғиз онаси ишларди. У аёллар кўйлагини жуда чиройли тикарди. Ишхонадан келгандан кейин ҳам машина тепгани-тепган эди. Низом болаларнинг каттаси, ўшанда олтинчи синфда ўқирди. Укаси билан синглиси ҳали кичкина эдилар. Бирдан уларнинг бошига оғир ташвиш тушиб қолди. Дадаси қазо қилди. Бир ойнинг ичида онаси чўпдек бўлиб озиб кетди. Низом энди дад-си қолиб, онасига ачинар, у йиғласа, чидаёлмас, бағрига кириб юпатгиси келар, лекин дилидаги гапларни айтолмай, кўшилишиб йиғларди, холос. Бир куни онаси Низомнинг бошини силаб, кўзларига тикилди-ю, орқасига қокиб деди:

— Бор, болам, ўртоқларинг билан ўйнаб кел. Авжи ўйнаб ўйинга тўймайдиган пайтларинг. Бор, ўргилай.

Низом кўчага чиқди. Дадаси ўлгандан бери ўйнамаганини ҳам шунда сизди. Секин Содиқларникига кирди. Лутфихон сўрида эри билан қотган жўхориларни уқалаб ўтирарди.

— Вой кел, Низомжон, бормисан?

Низом салом бериб, сўрининг бир чеккасига ўтирди.

— Ўртоғинг хозир келиб қолади. Магазинга макаронга чиқаювдим.

Шу пайт кўчада бирдан тўполон бўлиб қолди. Нима гап экан, деб ҳаммалари баробар югуриб чиқишди. Дарвоза тагида қоғозга ўроғлиқ макарон сочилиб ётар, Содиқ бўлса қандайдир бир нотаниш бола билан муштлашарди. Улар худди жўжахўрозга ўхшаб бир-бирларига ташланишар, хансирашар, атрофда бўлса болалар кичқиришарди. Низом нима гаплигини суриштирмасдан, бегона болани дўппослай кетди. Содиқ иккаласи уни тупроққа беллашиб роса уришди. Содиқнинг ойиси билан дадасининг безрайиб кулиб турганини кўрган йўловчи киши ғулдираб келиб, жаҳл билан уларни икки ёққа ажратди. Бегона бола йиғлаб усти-бошини қокди-да, бирдан югуриб қочиб кетди. Содиқ билан Низом кула-кула ҳовлига киришди. Ўғлининг зўравонлигидан отасининг оғзи қулоғида, Лутфихон бўлса ўғлининг елкасига уриб чангларини қоқар экан, Низомни ҳам эркалаб кўйди:

— Чинакам дўстисан-да, ўғлимнинг. Ўртоқ деган шунақа бир-бирининг ёнини олади-да. Нега муштлашдинг ўзинг, кимнинг боласи у, — деб ўғлига юзланди Лутфихон.

— Қайси куни кўчада помидор сотиб ўтирганимда икки кило помидор олган эди. Бугун магазинда кўриб, помидор тамом бўлдими дейман, жуда қимматфуруш экансан, деса бўладими. Оғзингни юм, десам вайсаяпти, чайқовчи, дейди.

Лутфихон ўғлига меҳр билан қараб туриб илжайди:

— Ўла қолсин. Ажаб қилибсан уриб!

Шу куни Низом уйига кирса, онасининг қовоғи солиқ.

— Мен одам боқдим десам, кучук боқибман-да, — деди бирдан унинг зардаси қайнаб. — Сендақа болам йўқ менинг, кўзимга кўринма хозир. Уялмасдан муштлашиб юрибди-я...

Низом бир нафас серрайиб турди. Онаси дарров эшита қолибди. Баҳри хола унинг афтига қарамади. Қўлидаги косадаги сувни ҳовлига сепиб юборди-да, бориб жиз-биз қилаётган қозонни қовлади. Низом онасининг авзойига зимдан қараб кўйиб, уйга киргани юраги бетламади. Секин қайтиб чиқиб кетди. Яна Содиқларникига кирди. Улар макарон қовурма еб ўтиришарди. Лутфихон айланиб ўргилиб уни овқатга таклиф қилди.

— Ола қол, ол, жоним. Насибанг кўшилган экан. Нима бало, тумшайиб қолибсан?

— Ойим уришиб бердилар, — деди Низом йиғламсираб. У онасидан ҳеч қаттиқ гап эшитмагани учунми, жуда оғир ботганди.

Лутфихон бир хўрсиниб олди-да:

— Пешананг ҳам курсин, — деди ачинганнамо, — онасизлигинг етмасмиди, Ҳудо отангдан ҳам айирди. Энди чидайсанда, болам.

Низом ялт этиб Лутфихонга қаради. Унинг кўзларида ҳам ҳайронлик, ҳам қўрқув бор эди.

— Нима деяпсиз?

— Вой, билмасмидинг? Қаердан ҳам биласан сен бечора. Сенинг онанг чақалоклигингда ўлиб кетган болам. Бу онанг ўгай. Агар сени турткиласа, индамай бизни кига чиқиб келавер. Ўртоғинг билан юраверасан.

Низом ўшанда қайси аҳволга тушганини билмайди. Қичқирдим, чинқирдим, йиғладим хали-хали билмайди. Ҳар қалай, бу унинг учун кутилмаган даҳшат эди. Югуриб ҳовлиларига кирди. Сочик юваётган Бахрихоннинг олдига бориб, ёш юки кўзларини тикиб чинқириб сўради:

— Айтинг, айтинг, сиз менинг оймасмисиз? Нега алдайсиз?! Қани менинг оймим?!

Бахрихоннинг ранги докадек оқариб кетди. Қўлидаги кир шалоп этиб тоғорага тушди. Кўпик қўли билан уни маҳкам кучоқлади.

— Бекор гап! Қайси ноинсоф айтди? Ўзим тукқанман сени, ўзим!

Низом силтаниб унинг кучоғидан чикди. Онаси унинг кўзига биринчи марта бегона, ёт кўринди ўшанда. Мехрибончиликларининг ҳаммаси энди юзакидек, унинг гўдак қалбидаги кемтикни тўлдиролмай қолди. Онасининг ялиниб ёлбориши, йиғлашига қарамай, чопқиллаб чиқиб кетди. Бахри хола кўча бошигача эргашиб, қувлаб борди. Унинг кетидан укалари ҳам йиғлаб эргашиб боришарди. Лекин Низом қарамади. Чопқиллаганча кетаверди. Кечкурун уни Содик топиб келди. Топиб келди-ю, ўзлариникига олиб кириб кетди. Буни сезган Бахри хола уларникига чикди. Лекин Низомни уйга яшириб қўйишган эди. Низом уйда туриб онасининг йиғлаганларини эшитди. Юраги ғалати бўлиб кетди, югуриб чиққиси келди-ю, бегона деган совуқ бир сўз уни яна ўрнига михлаб қўйгандек жиллолмади. Онаси чиқиб кетди. Бошини эгиб йиғлаганча чиқиб кетди. Ўшанда ҳам куз, авжи узумлар пишган пайт эди. Эрталаб Лутфихон бир тоғора узумни унинг бошига қўйиб, Содикқа қўшиб бозорга жўнатди. Ўша куни Низом биринчи марта мактабга бормади. Бахрихон қидириб мактабдан тополмабди. Кўрганлар уни бозорга кетганлигини айтиб қўйишибди. Бир вақт Низом биллагидан кимнингдир юмшоққина ушлаганини сезиб ўгирилди. Бу онаси эди.

— Эсингни едингми, болам? Ўқишинг-чи? Ўқишинг нима бўлади?

Низом тўнглик билан жавоб берди:

— Бормайман. Менга барибир энди.

— Бекор айтибсан. Менга барибир эмас, мен онангман, болам.

— Ёлғон гапирманг. Бормайман, барибир. Менинг ҳеч кимим йўқ.

— Одамларни қаратма, юр, кўзим.

Ҳақиқатда атрофга одамлар йиғила бошлаган эди. Низом:

— Мени тинч қўйинг! — деб бақирди-ю, одамлар орасига кириб кўздан йўқолди. Бахри хола тарози ушлаб турган Содикқа маънос, совуқ назар билан қараб қўйиб, аста юриб кетди. Кечкурун у яна Содикларникига чикди. Низомни яна уйга яшириб қўйишди.

— Насихат қилиш ўрнига шунақа қиласизларми, — дерди Бахри хола куйиб. — Ахир мен келганимда саккиз ойлик эди. Дадаси бечора боқолмай қийналиб кетган экан. Ўзим ҳам гўр оғзидан қайтариб олганман. Эти суягига ёпишиб қолган экан. Бу болаларимга ўшанчалик меҳнатим синмаган. У ёш болалик қияпти. Лекин менга фарқи йўқ сира. Болаларимдан кам кўрган эмасман. Кечаси билан мижжа қоқмадим. Отасининг арвоҳи ҳам чирқиллаб юргандир...

Низомнинг юраги алланечук бўлиб кетди. Чиққиси келди-ю, лекин чиқолмади. У кечадан бери ўз онасини тасаввур қилишга уринарди. Сурати бормикан...

— Жуда куяверманг. Сизни кига кирмаса, бизникида юрар, — деб юпатган бўлди Содикнинг дадаси.

— Нега сизникида юради? Ўз уйи, онаси, укалари туриб-а!

— Бошқа жойларда юргандан кўра, бизникида юргани яхшироқмасми? Чикмай қаёққа боради, чиқади-да, бир кун, — деб бидирлади Лутфихон.

— Ҳеч қаерда юрмайди. Уйга киради. Ўқишидан қолмаслиги керак. Укалари ҳам кечаси билан менга кўшилишиб ухлашмади. Раъно сира овқат емаяпти.

Низомнинг яна чиққиси кедди. Лекин яна жиллолмади.

— Мен ўзим айтар эдим. Вақти билан айтар эдим. Ҳали у гўдак. Нимани билади. Ҳозир шу гўдакнинг кўнглини синдириш кимга керак бўлиб қолибди. Кеча ишга ҳам боролмадим. Уни топмагунимча бормайман ҳам. Содикжон, ўргилай сендан, бор, топиб кел. Бўлмаса милицияга хабар бераман. Юрагим ёниб кетяпти. Ўзим зўрға юрган эдим. Мен ҳам ётиб қолсам, бу гўдакларга ким қарайди?

Низом яна бир талпинди. Лекин яна тўхтаб қолди.

— Онасининг суратини аяб-асраб беркитиб қўйибман. Уй кўрганда айтарман, дердим. Ёнига бир суйанчиқ, овунчоқни тайёрлаб қўйиб айтарман дердим. Мана буни уйингга каттайтириб осиб қўй, туғиб бўйингни, бахтингни кўрмаган бу бечора ҳеч бўлмаса суратидан қараб турсин, дейман деб ўйлардим...

Низом отилиб ҳовлига чиқиб қолганини ўзи билмай қолди. У хансирар, йиғларди. Баҳри хола уни бағрига босди.

— Болам, болагинам, болажоним, — Баҳри холанинг бутун вужуди титрарди. Иссиқ кўз ёш томчилари Низомнинг юзига тушди. Низом бу гал индамади. Секин-секин юриб, онасининг пинжида уйига чиқиб кетди.

Ўшанда Раънонинг севинганлари. Низомнинг ёнидан сира кетмас, энди ҳеч қаёққа бормайсизми, биз ухламадик, аям кўп йиғлади, деб бижирларди. Лекин Низомнинг хаёли бошқа нарсада эди. У онасининг суратини кўрмоқчи. Уни дунёга келтирган, уни туққан онаси қанақа эди? Кечадан бери ўз ташвиши билан бўлиб қозон осмаган Баҳри хола овқатга уннаб юборди. У дам-бадам Низомга меҳрибонлик билан жилмайиб қараб кўярди. Низомнинг томоғидан овқат ҳам ўтмади.

— М-менга, — деди у дудукланиб, — суратни кўрсатинг. Сурати бор экан-ку, ойимнинг!

— Хўп, ўргилай. Олдин овқатни егин. Мен сен учун асраб қўйганман. Ол, жоним, овқатни е. Бирдан Низомнинг хўрлиги келди. Йиғлаб туриб қайсарлик билан чинқирди:

— Нега шу вақтгача айтмадингиз? Нега мени алдадингиз?

Баҳри хола яна уни бағрига босиб шивирлади:

— Болапшам, ҳали сен нимани биласан?! Мен сенга яхшилик қиламан, дедим, ўғлим. Сенга осон бўлсин, дедим.

Шундан кейин у ичкари уйга кириб кетиб сарғайиб кетган қоғозга ўроғлиқ иккита сурат кўтариб чиқди. Биттасида ёшгина қиз илжайиб турарди. Иккинчисида фарқини ёндан очган, ироқи дўппи кийиб, бир ўрим сочини олдига ташлаган ёшгина жувон Низомга жуда-жуда таниш кўзлари билан маънос термиларди. Низом узоқ тикилиб қолди. Лекин йиғламади. Баҳри хола секингина уф тортди. Низомнинг қўлидаги суратларни астагина олди-да, эҳтиётлик билан қоғозга ўраб уйга олиб кириб кетди.

Низомнинг хаёлида бу воқеалар худди кечагина ўтгандай жонланиб, ҳаммаси бир-бир эсига келаверди. Энди у Баҳри холанинг сабри-тоқатига, меҳрига тан бе-рар, ўша пайтда уни қийнаганларини эслаб, ўзи азоб чекарди. Озмунча таъналар қилдими? Кетидан озмунча югуртирдими? Нима, Баҳри хола болага зор хотинлардан эмасди-ку! Олдида ўзи туққан болалари бор эди. Уларни катта қилгунча сочининг қораси қолмади. Хотинларга ўхшаб иккита аёл билан бир зумгина гаплашиб ўтиролмасди. Ишга борар, уйда ҳам тинмай иш тикарди. Болаларни ўқситгиси келмасди. Низом институтга кираётган кунлари-чи! Имтиҳонни Низом эмас, онаси бераётгандай эди. Доим ташвишда, илинжда, кўрқувда ўтказди ўша кунларни. Низом ишлайман, деса унамади, ўқийсан деб туриб олди. Мана энди бўлса уйлантиришнинг ташвишида. Баъзан ўғлининг кўнглига секингина қўл солиб ҳам кўради... Низомнинг кўзига яна хунук илжайиб турган Лутфи холанинг оғзидаги иккита тиш кўриниб кетди. Нега уни ҳайдаб

чиқармади? Онаси қандай қилиб унинг башарасига қараб ўтирибди экан. Тоқатини қаранг-а! Низом ўша пайтда онасининг тортган азоблари учун ҳам бу аёлни ҳайдаб чиқармаганига афсусланади. У отадан айрилган бир пайтда уни онасидан ҳам айирган эди бу аёл. Кичкинагина юрагига қанча ўкинч, қанча армон тўлдирган эди. Унда ёш гўдак эди. Хақиқатни билмаслик унинг болалик бахти эди. Ана шу бахтдан маҳрум қилган эди уни бу хотин. Агар ҳозир билганда, албатта, қанча азоб чекмасин, Баҳри холани ўшанчалик қийнамасди. Баҳри холанинг безовта бўлга-ничалик бор экан. Мана, Содик ҳали ҳам ўша-ўша. Тайин бир жойда ишламай, олди-сотди қилиб юргани юрган.

— Низомжон, нима қилиб ўтирибсиз бу ерда? Низом сесканиб кетди. Олдида мункайган бир кампирни қўлтиқлаб сумка кўтариб олган кўшнилари Нурхон турарди.

— -Ойингиз қидириб юрибди. Раънони бир ёққа, укангизни бир ёққа жўнатиб, ўзи кўчада ўтирибди.

Низом сакраб ўрнидан турди-ю, унга ҳеч нарса демасдан жадал юриб кетди. Яна қийнадими онасини? Бу мунис, меҳрибон аёлнинг меҳнати, муҳаббатига шуми жавоби? Йўқ, мана ҳозир етиб боради. Ҳозир!

Низомнинг қалбида фарзандлик туйғулари жўш уриб кетганди. Унинг лаблари беихтиёр шивирларди.

— Ойижон, ойижон. Мени кечиринг. Сизни ташвишга қўйган бўлсам, кечиринг. Қўрқманг, ташвишланманг. Энди бағрингиздан ҳеч қаёққа кетмайман, ҳеч қаёққа...

ШУ УЙНИНГ БЕКАСИ

Баҳор бошланяпти. Оппоқ увода булутларни шамол ҳайдайди. Осмоннинг кўнгилларга ёруғлик тўлдирадиган шаффоф ранги кўринади. Куёшнинг иссиғи нам тупроқдан, ивиган бўғотлардан ҳовур кўтаради. Дарахтларнинг баданига ҳам яшиллик югуриб қолган. Қишдан зериккан одамлар ҳовли тозалашга шошиладилар. Бу фасл ёшларнинг кўнглига муҳаббат олиб келса, кексаларнинг дилидаги хотираларни тирилтиради, ғайратларини кўзгаб, руҳларини енгиллатгандай бўлади. Умринисо буви деразаларни ланг очиб юборди. Доим берк тураверганидан зах, нам ҳиди тўлган уйига офтоб нури аралаш илиқ ҳаво кирди. Электр плита устига сув тўлдирилган чойнакни кўйиб, ҳовлига чиқди. Бултур икки-уч жўяк помидор билан райхон, жамбил экилган ерда қолган унча-мунча поллар устига шама тўкилибди. Дорда эркакларнинг кўйлаги билан ёнма-ён сочиқ осиглик. Кир тоғораси ҳам ҳовлининг ўртасида мағзаваси билан қолаверибди. Умринисо буви уни кир ўрага тўкиб, тоғора орқаларини яхшилаб ювди-да, бир четга деворга суяб тўнкариб кўйди. Нима қилса ҳам ўғил болалар-да. Яна ҳам бечора болалар овқат пиширишади, идиш-товоқ, кир ювишади. Дазмол босганлари-чи! Умринисо буви квартирант студент йигитлар ҳақида шундай ўйларди. Гоҳ жаҳли чиқиб, гоҳ меҳри товлаб юриб ҳар келганда ҳовлидаги ивирсиқларни йиғиштириб, йигитларга ўз кўли билан ош дамлаб едириб кетарди. Ҳозир ҳам ҳовлининг селгиган жойларини, эшик олдиларини супурди. Чой шамаларини ҳам тозалаб, ернинг бир четини ўйиб кўмиб кўйди. Арқондаги кирларни қоқиб, силкиб бошқатдан ёйди. Ўчоқ-бошларини тозалади. Печка трубаши чиқиб турган деразадан йигитларнинг уйига қаради. Стол устида китоблар қалашиб ётибди. Нон, чойнак, пиёла ҳам шу ерда. Каравот четига шим, кўйлақлар осиглик. Чойнак қопқоғи шиқирлади. Умринисо буви кўлини ювиб уйига кирди. Чойнак жўмрагидан повиллаб оппоқ ҳовур кўтариларди. Эскиган буфетнинг тепадаги ойнали кўзидан кичкина чойнак олди. Унинг қопқоғини очиб, негадир ёруққа тутиб қаради-да, қайноқ сув билан чайиб ташлади. Чой дамлади, иккита патирдан биттасининг ярмини ушатиб, оқ қанд билан пиёлани танча устидаги мис баркашга кўйди-да, аста ўтирди. Пиёлага чой қуяётганида ташқаридан:

— Ўртоқ, дарвозангиз очилиб қопти, келганга ўхшайсиз, — деган овозни эшитиб, ўрnidан турди. Жигарранг жемпер кийиб, кичкина қора шерсть рўмолини даҳанидан боғлаб олган новча, қотма бир аёл кира солиб, у би-лан қучоқлашиб кўришди.

Умринисо буви кулиб, тахмондан янги кўрпача олиб ёзди:

— Қани, ўтиринг. Эсон-омон юрибсизларми? Қизлар, келинлар тинчми?

— Раҳмат. Ўзингиздан сўрасак?

— Шукур.

Умринисо буви шиша банкадан идишга мураббо қуйиб, меҳмон олдига кўйди. Кейин чой узатди. Ноннинг қолган ярим бўлагини ҳам ушатиб кўйди.

— Ушатманг, бўлади.

— Нега энди. Қани, Ойшабуви, олинг.

— Ҳафтада бир кўриниб юраверасизми? Болаларингиз ҳам бераҳм дейман?

— Йўғ-е.

— Қариганингизда тинч кўйишсин-да энди. Униси тортиб, буниси судраса, бу нима деган гап? Яна ҳаммаси ўқимишли, тушунган болалар-а!

— Онаизор шу экан-да. Ўзимнинг кўнглим тинчимайди. Олинг, куруқ ичманг. Мураббодан олинг. Ўзим беҳидан пиширганман. Минг шукур, шулар борки, таш-вишлари бор.

— Сал инсоф ҳам керак. Қайси куни Зухрангизга телефон қилсам, Шакархонникида, деб айтди.

— Ҳа, Шакархоннинг сал тоби йўк, — Умринисо буви аста хўрсиниб кўйди.

— Тирик жон шу-да. Гоҳ оғрийсан, гоҳ тузаласан. Пенсияга чиқибманки, юрагим қисилади.

Зерикиб кетаман. Бўлди энди, кетманг. Меҳмонга олиб бораман. Кечкурун гаплашиб, гурунглашиб ўтирамыз.

Умринисо буви юмшоққина кулиб қўйди.

— Бола-чақа деймиз-ку, ўнта бола битта ота-онани боқолмайди. Шуларга сарф қилган умрингизнинг ярмини ҳукуматга ишлаб қўйганингизда, беминнатгина пенсияни олиб ётар эдингиз.

Умринисога бу гап ёқмади. Лабини ялаб, юзини сал четга ўгирди-да, бир нарса қидиргандай назар билан:

— Гап пулдами? Омон бўлишсин, — деди. Шундай деди-ю, лекин юрагининг бир чети ғаш бўлиб қолди. Шунча қилган меҳнатлари наҳотки кўзга кўринмаса. Мана, болалари ишляпти. Улар ёмон одам бўлишмади. Уларнинг ҳаммасида меҳри-меҳнати, умри, йўқолган хусни бор. Тўғри, ҳукумат ишини қилмаган. Лекин ҳукуматга яхши-яхши фарзандларни тарбиялаб берди. Бу ўринга ўтмасмикан-а? Етти болани тарбиялаш осон бўптими? Агар шуларнинг биронтаси ноқобил чиққанда, ҳукуматга, одамларга қанча ташвиш ортарди.

Умринисонинг ўйланиб қолганини кўрган Ойшабиби уни афсусланяпти, деган ҳаёлга бориб, овулган бўлди:

— Ҳай, нима бўлса, бўлиб ўтди. Энди омон бўлишсин. Бири раҳм қилмаса, бири қилар. Бугун кетмасиз?

— Бугунча шу ердан.

— Кечкурун чиқинг бўлмаса. Келинимга чучвара буюрдим.

— Ўзингиз чиқинг, ош дамлайман.

— Бир ўзингиз учун уриниб нима қиласиз?

— Бола бечоралар ҳам толикиб келишади. Ойшабуви ўрнидан турар экан, бошини сарак-сарак қилиб кулди:

— Ғалатисиз-да, ўртоқ. Ўзингиз-чи! Ўзингиз чарчамайсизми?! Майли, қаерда бўлсангиз ҳам омон бўлинг. Кечкурун кўришармиз.

Умринисо буви уни дарвозагача кузатиб қўйди. Қайтишда устига печканинг катта чўян қопқоғи ёпилган ўрани очиб сабзи олди.

Тоғорачага солиб водопровод жўмраги тагида уларни обдон ювди. Уч томондан озроқ оқ соқол чиқара бошлаган сабзиларнинг сап-сарик бадани ҳали анча таранг эди. Уйга кириб уларни арчди. Кейин кўкишроқ матодан икки қават қилиб тикилган тўрт бурчак кичкина дастурхончани ёзиб, устига тахта қўйиб тўғрай бош-лади. Ойшабувининг беғараз гапирганини билса ҳам ҳаёли паришонроқ бўлиб қолган эди. У турмушидан, ўтган умридан рози эди. Лекин, ана шу розилигини ту-шунтириб беролмас эди. Ҳар замонда пичоқ тахтага тақ-тақ тегиб овоз чиқарар, унинг ҳаёли гоҳ бўлиниб, гоҳ уланарди.

Уни ёшига эрга беришди. Эндигина кимнингдир ҳаёли кўнглига илашганди-ю, лекин унинг ўзи қаердалигини билмасди. Ундан сўраб ҳам ўтиришмади. Эри Отажон оилада ўртанча ўғил бўлиб, раҳмдил, камгап, аммо меҳнаткаш йигит эди. Қайнотаси табибликка қизиқар, ҳар хил гиёҳларнинг хосиятларини яхши билар, ўз яқинларига бемалол дори-дармон берар ва буюраверарди. Бу ҳавас Отажонга ҳам юққан эди. Отажон ўн саккиз ёшида янги мактаб остонасига қадам қўйди. У жуда зехнли, тиришқоқ эди. Ўқишга шунчалик каттиқ бел боғладики, икки йилдаёқ тўртинчи синфга ўтди. Қайнотаси рўзғор ташвишларини бошқа ўғилларига юклаб, Отажонга мумкин қадар имконият яратиб берар, лекин ундан умиди ҳам катта эди. Айниқса, Отажон техникумга ўтганида чол яйраб кетди. Ўғлининг мулла, ўқимишли одам бўлишини жуда ҳам орзу қилар эди. Хуллас, Отажон йигирма олти ёшида фельдшер бўлди. Ўша пайтларда Отажон доктор бўлиб келибди, Отажон фалон дори буюрибди, деган гапларни Умрихон ички бир ғурур билан тинглар эди. Фотима-Зухралар биринчи марта мактабга қадам қўйганларида Умрихон саводсизлар курсига ўқишга қатнай бошлади. Кечкурун

бўлса, оилада китобхонлик бошланарди. Кейин болалар кўпайиб кетди. Умрихон газета-журналларни яхши ўқийдиган бўлиб олди-ю, у ёғига давом эттиролмади. Болаларнинг кир-чири, овқатига қараш, эрининг парваришини бузмаслик учун Умрихон ўқиш ҳақида сўз очмай кўя қолди. Рўзғор юмуши билан кечгача на оёғи ва на қўли тинарди. Кечаси билан яна кўш бешик тебратиб чиқар, баъзан жуда ҳолдан тойган кезларида Отажонни уйғотмоқчи бўлса ҳам яна аяр, уйғотишга кўнгли бўлмасди. Шу аҳволда тонг оттирар, кундузи ҳам бир пиёла чойни хотиржам ичолмас, тўйиб ухлашга зор-зор бўлиб кетарди баъзида. Лекин болаларининг битта кулгиси, битта ширин қилиғи унинг баданидаги чарчокни қувиб, яна куч киритиб юборарди.

Умринисо буви хаёл билан бўлиб, студент йигитларнинг кириб келганини ҳам билмади. Кампирнинг ҳар келиши уларни беҳад қувонтирар, унинг меҳрига, илиқ сўзларига ўрганиб қолишган эди. Улар бир-бирига гал бермай сўраша кетишди.

— Яхши юрибсизми, холажон?

— Энди бир-икки кун турасизми ёки яна кетиб қоласизми?

Умринисо буви ҳам уларга ўрганиб қолган, кўнгли очик, содда бу қишлоқ йигитлари унинг келинлик даврини, Отажоннинг ёшлигини эслатарди.

— Қалай, ота-онанглар соғ-саломатми? Хат-хабар келиб турибдими?

— Ҳа, сизга ҳам салом айтишади доим.

— Хавотир олдирмай, ўзларинг ҳам тез-тез ёзиб туринглар, болаларим.

У ҳар келганида буни уқтиришни унутмасди. Йигитлар саранжом бўлиб, очилиб қолган ҳовлига қараб, бир-бирларини туртишиб, лабларини тишлашиб кўйишди. Улар ҳар доим шунақа. Кўзларига ҳамма нарса ўрин-ўрнида кўринар, қачон кампир келиб йиғиштиргандагина, нима қилиш кераклигини тушуниб қолишарди.

— Ҳозир печка ёқамиз. Сандалингизга ўт бўлади, хола. Бўлмаса, кечқурун совуқ еб қоласиз.

Умринисо буви ўтган пайшанбадан қолган гўштни яхшилаб тузлаб кетган эди. Ҳаво совуқ бўлгани учун майиздай турибди. Кампир уни ивитиб кўйиб, ўзи ўчоққа олов ёқишга тутинди.

Йигитлардан бири гўшт-ёғ олиб чиқди.

— Холажон, ола қолинг энди.

— Ахир уйда ҳамма нарса бор, болам. Кейин ўзинглар ишлатарсизлар.

Умринисо буви қайси боласиникида бўлса ҳам пайшанба куни албатта уйига келади. Сабзи-пиёзни қовуриб, чироқ ёқиб қўяди. Шу билан кўнглига ёруғлик тўлиб, енгил тортгандай бўлади. Шу туфайли йигитларнинг нарсасини ҳеч қачон олмасди. Улар ҳам буни билишар, лекин ҳар гал хижолат бўлишганиданми, албатта айтиб кўришарди.

Умринисо буви бу гал ҳам шундай қилди. Нималарнидир шивирлаб, юзига фотиҳа тортди-ю, хаёл сурганича, ўлтириб қолди. Қайнонаси қиз туғмаганди. Ҳамма келинларига ҳам меҳрибон эди, лекин Умрихонни яна ҳам яқинроқ кўрарди ўзига. Чоли вафот қилгандан кейин кўпроқ шулар билан бўлиб қолганди. Бир куни кечқурун нимагадир узоқ вақт хаёл суриб қолди. Умринисо кундузи ювган кирларининг йиртиғини ямаб ўтирарди. Қайнонасига дам-бадам қараб, тоби қочдими, деб кўрқиб кетди.

— Бирон ерингиз оғримаяптими?

— Қариганингдан кейин оғримаяган кунинг ҳам бўлмай қолар экан. — У шундай деб бир хўрсиниб қўйди. Кейин яна аста гап бошлади:

— Бундан кейинги умрга ишонч йўқ, болам.

— Ундай деманг.

— Қизим ўрнига қизимсиз. Бир нарсани сўрасам майлими?

— Майли, нима эди у?

— Қуръон ўқишни биласизми? Умринисо қизариб жавоб берди:

— Ҳа, унча-мунча биламан.

— Мен бор эканман, отангизни йўқлаб юраман. Мендан кейин унутиб юборманглар, болам.

Ўшанда Умринисонинг юраги ғалати бўлиб кетган, кўзига ёш келиб, қайнонасининг кўнглини кўтаришга гап тополмай жавдираб қолган эди.

Йигитлардан бири олов куракда ўт олиб келди. Умринисо буви раҳмат айтиб, уни танчага солди-да, ўчоқ бошига кетди. Ош дамлаб турганида битта косада чучвара кўтариб Ойшабуви чиқди. Умринисо буви меҳмонни танчага ўтқазиб, олдида дастурхон ёзди. Битта кичик, битта каттароқ лаган кўтариб ўчоқ бошига кетди. Каттасига йигитларга, кичигига ўзларига ош сузиб қайтиб келди. Меҳмоннинг қўлига сув қуйиб, сочиқ тутди. Кейин устида чойнак турган электр плитани тоққа қўйиб, келиб ўтирди:

— Қани, олинг, ўртоқ, совимасин.

Кун ботиб, ҳаво салқин бўлиб қолса ҳам баданга қаттиқ тегмас, хуш ёқадиган совуқ эди. Шунинг учун дераза ҳам, эшик ҳам очик эди. Улар гурунглашиб ўтири-шиб, озроқдан ош еган бўлишди.

— Танча одамни жуда дангаса қилади-да, ўртоқ. Мана, тургим келмай, ўтирдим қолдим.

— Ўрин солиб берай, шу ерда ётиб қола қолинг.

— Шамоллаб қоламан, қўйинг. Ўзингиз бизникига чиқиб ётинг.

— Йўғ-е, уйимни соғиниб келдим.

— Чолимни эслаб келдим, дея қолинг.

— Ҳа, ишқилиб энди, — деди Умринисо буви кулиб. Йигитлардан бири қоғоз пакетда озроқ майиз билан туршак олиб келиб ўртага қўйди.

— Чой билан ичинглар, хола. Уйдан посилка келган эди.

— Раҳмат, ўғлим. Қани, ўтиринг биз билан.

— Дарс қилаётган эдик.

Ойша буви ўтирган ерида бирдан бўй чўзиб, девор томонга қаради. Деворнинг орқаси уларнинг ҳовлиси эди. Деворга айвондаги чироқнинг хира ёруғи тушиб турар, аллакимнинг боши кўриниб уни имлагандай бўлган эди.

— Буви!

Ойша буви дераза олдида борди.

— Ҳа, нима дейсан?

— Дадам келди!

Бола шундай деди-ю, тап этиб ўзини ерга ташлади.

— Эси пастни қаранг. Икки қадам йўлга эриниб, узумнинг сўрисига чиққан бу тентак. Ўғлим командировкада эди, келибди. Қани, юринг, битта ўзингиз нима қиласиз бу ерда?

Умринисо буви мулойимгина кулди.

— Майли, чиқа қолинг. Эрталаб кўришармиз.

— Эрталаб яна йўлга тушарсиз дейман? Умринисо буви, шундоқ, дегандай жилмайиб турарди. Ойшабуви хайрлашиб чиқиб кетди.

Умринисо буви ёлғиз эмасди. Анча-мунча кунларнинг гувоҳи бўлган бу уй унинг назарида тирикдек эди. Ҳа, тирикдек у билан сўзлашарди. Устунлари баъзида қисирлаб, эшитяпсанми, мен ҳам қарияпман, мен ҳам ҳолдан кетяпман. Менинг бағримга ҳам инсон нафаси, илиқлик керак, деяётгандай бўларди. Қандоқ қилсин? Эртага Шакархон касалхонадан келади. Бормасдан тура оладими? Қайси бармоғини тишласа ҳам жони оғрийди. Бошқа нима иложи бор.

Эрталаб унинг уйига яна қулф тушди.

ХОТИРАЛАР УЙҒОНГАНДА

Сожидахон тандирдан нон узаётганда Ваҳобжон кириб келди.

— Келдингизми! Саҳар хамир қориб кетган эдим. Ошиб кетибди, — у шундай деб тутаётган энгчасига косадаги сувдан сепиб ўчирди. Ўт тафтидан қизарган юзини рўмолининг учи билан артиб, саватни кўтарганича сўри томонга юрди. Сўри зинасида бир дўппи ўрик гулини тиззасига қўйиб олиб ипга чизиб ўтирган қизига деди:

— Тур ўрнингдан! Дадангга кўрпача ёз, чарчаб келдилар.

— Акамдан хат олдим, — деди Ваҳобжон бир оз ўйчанлик билан.

— А! Тинч эканларми?

— Тўйлари бўлиб қолибди.

— Шунақами? Қачонга?

— Кейинги якшанбага шекилли.

— Бир тушиб чиқсангиз бўлар экан. — Сожидахон шошмай ўчоқ ёнига борди. Чўнқайиб ўтириб, қозон тагидаги оловдан қумғон ёнига тортди. Ваҳобжон жомакорини ечиб, сўри устунидаги қозикқа илиб қўйди-да, ариқ лабига кетди. Тўлиб, кўпириб оқаётган малла ранг сувда тирсагигача ювинди. Қизи тутган сочиққа артинар экан, сўрига келиб ўтирди. Елкасига папкасини осганича ўғли мактабдан қайтди.

— Қорним очиб кетди!

— Берироқ келиб гапир! Дарвозанинг ёнига овқат элтиб бермас-ку, онанг.

— Ассалому алайкум, — у қозонга бўйлаб бир қараб қўйиб уйга кириб кетди.

Сожидахон овқат сузиб келди. Овқат устида суҳбат яна тўйга тақалди.

— Раисдан сўраб, шаҳарга бир тушиб чиқинг бўлмаса. Балки бирон камлари бордир, айтишар. Ҳар қалай тўйчилик. Эртадан кейин бозор. Таначами, қўйми олиб бориш керак.

Ваҳобжон жавоб бермади. У хомушроқ кўринарди.

Бу чарчаганиданми ёки бирон ўйи борлигиданми, Сожидахон билолмади. Лекин аёллик сезгирлиги билан эрининг юрагида қандайдир армонлар борлигини баъзан пайкаб қоларди.

Ваҳобжон ўрнидан турди.

— Мен идорага чиқиб келай-чи.

— Майли. Эрталикка сўранг, индинга бозор, — деб тайинлаб қолди Сожидахон.

Ваҳобжон эртаси куни биринчи автобус билан шаҳарга жўнаб кетди. Хотини ёпган нонидан, болаларга деб қурут, ёнғоқ, яна нималардир тугиб берди.

Осмон тиниқ. Офтоб чарақлаб турарди. Гуллаган боғлар орқада қолиб, шаҳар манзараси бошланди. Шанба бўлгани учунми, кўчаларда одам кўп, чойхоналар ҳам гавжум. Машиналар тинмай ўтиб турибди. Автобус тез-тез тўхтади. Кимлардир тушади, кимлардир чиқади. Ваҳобжон автобус ойнасидан ўйчан қараб борар, китоб қўлтиқлаган ёш йигит-қизларни кўрганда ўзининг шу кўчаларда ўтказган ўспиринлик йилларини эсларди. У пайтларда Ваҳобжоннинг орзуларига дунё торлик қиларди. Бу орзулари куртак ёзмасданоқ қуриди, уларни ўзининг энг яқин, энг қадрдон кишиси топтади, яксон қилди. Ваҳобжон аста хўрсинди. Эсламасликка уринса ҳам хотиралар, нимагадир, айниқса, кечадан бери унинг ҳаёлини тортқиларди. Табиат гулга бурканган бу баҳор кезидаги тўй тараддудими, тўйга чорлаган нафис, қувончли хатми унинг юрагининг аллақасига тегиб ўтгандир балки. Инсон ҳамма нарсага кўникади, лекин эсан чикармайди. Ҳудди шу баҳор кунларига ўхшаб бу хотиралар юракда вақти-вақти билан бир ёниб ўчмай иложи йўқ.

Ваҳобжон жуда олов эди. Лекин яхши ўқирди. Шунинг учун бўлса керак, ўқитувчилари унинг кўп шўхликларини кечирдишарди. Бир ўқиган, бир эшитган нарсаси ёд олгандек эсида қоларди. Айниқса, физика, математика фанларига қизиқар, ўзича ҳар хил ихтиролар ўйлаб топишни ҳаёл қилар, унинг дастидан на онасининг машинаси, на радио ўрнида турарди. Лекин

ҳаммадан кўпроқ самолётга қизиқар, учишни, олисда милтираган юлдузларга қўнишни ҳаёл қиларди. Самолёт ўтиб қолгудек бўлса, фикри ҳам, гапирган гапи ҳам осмон-у учувчилар бўлиб қолар, тушларида бўлса ҳар куни учар, энг олисларда, энг юксакларда учарди. Унинг хаёлларини ўртоқлари ҳам билишарди. Ҳатто уни учувчи деб чақиришар, бу

Ваҳобжоннинг гашига тегмас, аксинча, ёқарди. Фақат битта Зулайҳогина тегажоғлик қилибми ёки чинданми, унинг хаёлларини писанд қилмасди. Улар бир девор қўшни эдилар. Бунинг устига Зулайҳонинг дадаси физикадан дарс берарди. Уйларида Ваҳобжон нимани бузган бўлса, Зулайҳо ундан хабардор эди. Бир марта яшин қайтаргич ясаб томга ўрнатаман деганида ток уриб йиқилганидан ҳам унинг хабари бор, онаси бузуқ машинани кўтариб, Зулайҳоларникига чиққанини ҳам билади. Бошқалар учувчи дейишса, Зулайҳо, устабузармон, деб кун бермасди. Лекин Ваҳобжон Зулайҳога сира қаттиқ гапиролмасди. Нимагадир уни кўргиси келаверарди.

Таниш чойхона унинг хаёлини бўлди. Автобус тўхтаб турар, одамлар тушиб бўлишган эди. Сал бўлмаса ўтиб кетар экан. У шошиб автобусдан тушди. Магазин ойналарига осилган нарсаларни томоша қилганича аста юриб кетди. Катта иморатлар орқада қолиб, анҳор ёқалаган торроқ йўлдан эски маҳалла бошланди. Бу анҳор бир вақтлар Ваҳобжоннинг кўзига катта бир дарёдек кўринарди. Ёзнинг иссиқ кунларида неча марталаб чўмилар, кейинча ўспиринлик пайтларида кечкурунлари қирғоғида ўтириб хаёл суришни яхши кўрар, тол баргларининг шабадада шивирлаши ҳам аллақандай сеҳрли туюларди. Ўнг қўлдаги кичкина боши берк кўчага қайтарилганида кекса бир аёлга дуч келди.

— Ваҳобжонмисан?

— Ассалому алайкум.

— Эсон-омон юрибсанми, болам! Бола-чақаларинг тинчми!

— Шукур, ўзингиз яхши юрибсизми?

— Юрибман, болам. Эрталабдан бери овқат емайди,— деди кампир дарвоза ёнида толбаргак сидириб ўтирган қизчага ишора қилиб, — онангдан балога қол-май, кир уйга энди.

Ваҳобжон қизга ялт этиб қаради-ю, тикилиб қолди.

— Танидингми? Зулайҳонинг қизи. Буни менга ташлаб саёҳатга кетди эри билан. Ҳеч гапимга қулоқ солмайди. Ваҳобжон қиздан кўзларини узолмасди.

— Аканг ҳам қизини чиқармоқчи.

— Эшитдим.

— Онанг раҳматлик кўрмади.

Қўшни дарвозадан уч ғилдиракли велосипед сургаб, ўн ёшлардаги бола чикди. У Ваҳобжонни кўриши билан велосипедини қўйиб, унга отилди.

— Амаки! Амаким келдилар!

Ваҳобжон унинг қўлидан ушлаб ҳовлига кирди. Айвонда кўрпа қавиб ўтирган икки аёл ўринларидан туришди. Уйдан келинойиси югуриб чикди.

— Вой, келинг. Эсон-омонмисизлар! Сожидахон қани?

— Тўйда келар.

— Олиб келавермабсиз-да.

Ваҳобжон аёллар билан сўрашиб уйга кирди. Бир нафасдан кейин иш билан кўчага чиқиб кетган акаси ҳам келди. Ваҳобжонни кўриб суюниб кетди.

— Тўйлар муборак бўлсин!

— Қуллуқ. Ҳа, келин қани?

— Бориб, бир хабар олиб келинг, деб жўнатди. Бормайсизлар ҳам!

— Ҳеч қўл тегмайди дегин. Бир ёқда бу тўй ҳаракати. Ҳали у кам, хали бу кам, деб ҳеч тинч қўймайди бу келинойинг.

— Бизга ҳам айтаверинглар камларингни.

— Ўзинглар келсанглар бўлди, — деди келинойиси уларнинг олдига овқат қўйиб.

— Нега сиполик қиласиз! Айтаверинг энди. Барибир куруқ келмайди-ку! Пахтани кўп терган, пулни ҳам кўп олгандир, — деб ҳазиллашган бўлди акаси.

— Қайси юзим билан айтаман? Бир марта бориб овсинимдан хабар ололмасам!

Ваҳобжон акасининг оқариб кетган сочлари, ажин тилган пешанасига тикилди. У ўқишни битирганидан бери битта заводда инженер бўлиб ишлайди. Хотини бўлса, неча йилдан бери ҳамширалик қилади. Болалар катта бўлган сайин ташвишлари ҳам кўпаяр экан. Ўзлари билан ўзлари овора. Жуда кам кўришишарди улар.

Ваҳобжон кечки пайт қайтиб кетди. Авжи экиш пайти, иш кўп, деб қолишга кўнмади. Кун ботай деб қолган, қишлоқ йўлига кирган автобус ойнасидан ҳайдалган, қорайиб кўпчиган ер уфққача чўзилиб ётар, тол барглари майин тебраниб баҳор нафасини уфураётгандай эди. Ваҳобжоннинг кўзига беихтиёр тол баргаги сидириб ўтирган ҳалиги қизча келди. Ҳудди ўзи-я. Бу қизча унинг эсига яна ёшлик йилларини солиб қўйган эди.

Қизларнинг сочидан тортиб кун бермайдиган Ваҳобжон Зулайҳонинг олдида мулойим бўлиб қоларди. Зулайҳонинг сочлари узун, учлари кўнғироқ эди. У доим ўсма қўйиб юрарди. Ваҳобжон бир ўртоғиникига борганида откулоқдек бўлиб ётган ўсмага кўзи тушганди.

— Ўсмангдан озроқ узиб бер! — деганди ўшанда.

— Опамдан сўра. Нима қиласан ўсмани?

— Синглимга. Яхши кўради.

— Синглинг йўқ-ку!

— Холамнинг қизи, жияним. Яхши кўради.

— Ҳа, майли, озроқ ола қол.

Ваҳобжон ўсмани ҳўл латтага ўраб, эрталабгача сақлади. Зулайҳонинг мактабга кетишини пойлаб туриб, у билан изма-из йўлга тушди.

— Зулайҳо!

Қиз тўхтаб, орқасига қаради.

— Сенга, — Ваҳобжон унга ўсмани узатди.

— Ҳовлимизда кўп-ку, нима қиламан буни? Вой, қаерда ўсибди бу? Қаердан олдинг? — деди кейин ўсманнинг тўқ кўк йирик баргларига тикилиб.

— Ишинг бўлмасин.

— Раҳмат.

Эртаси куни Ваҳобжон Зулайҳонинг қошларига секин қараб қўйди. Қиз буни сезиб, кулди:

— Ўсманг қоракуядек қолса бўладими! Ўшандоқ келишга уялдим. Ювиб ташладим. Уруғидан оладиган экан.

Ваҳобжон унинг учун ҳовлисига ҳам ўсма экишга тайёр эди. Лекин опаси ҳам, синглиси ҳам йўқ, биттагина акаси бор эди. Онасининг бўлса пардоз-андоз билан иши йўқ, кўпинча нимадандир диққат бўлиб юрар, тез-тез кўрпа-ёстиқ қилиб ётиб оларди.

Ҳудди шунақа баҳор кунлари эди. Зулайҳонинг опасини тўй-томоша билан узатишди. Унга бунга қарашиб юрган Ваҳобжоннинг кўзи бўлса Зулайҳода. Ҳудди уларнинг тўйи бўлаётгандек ҳаяжонланар, нимадандир хурсанд эди. На бахтсизликни, на юзага чиқмай қолган орзуларни биларди у. Келинни олиб кетгани келишганда Ваҳобжоннинг жуда ҳаваси келиб кетдими, шундоқ ёнида турган Зулайҳога, бир куни мен ҳам сени шундай олиб чиқиб кетаман, деб юборди. Ўйин томоша қилиб турган Зулайҳо аввалига индамади, кейин сергакланиб унга қаради. Нимадир демокчи бўлиб туриб кулиб юборди.

— Сени кара-ю, — деди кейин кулганича, — яна қанақа орзуларинг бор?!

Ваҳобжоннинг жаҳли чиқиб кетди. Уни ёш бола деб ўйлайдими бу қиз? Қанча ширин ҳаёллар суриб, тунни тонгга улайди. Зулайҳо бўлса унинг ўйларини писанд қилмайди.

Ваҳобжоннинг қайсарлиги тутди:

— Тўғриси айтяпман. Кўрасан, йўқ десанг, олиб қочиб кетаман.

— Бир девормиз. Қайтиб чиқиб олавераман.

— Мен самолётда олиб кетаман. Келолмайсан.

— Ҳа, айтмоқчи, учувчи бўлмоқчисан-ку! Майли, учувчи бўлсанг-у, самолётни ўзинг учириб олиб кетсанг индамайман. Лекин битта шартим бор: отангга ўхшаб бевафо бўлмасанг, — деди.

Тўйнинг ўйин-кулгиси ичида, ҳаяжон устида айtilган бу гаплардан кейин иккалалари ҳам анча вақтгача бир-бирларига гапиролмай юришди. Зулайхо энди аввалгидек тегажоғлик қилмасди, унга зимдан қараб-қараб кўярди. Ваҳобжон бўлса, дадаси ҳақида эшитган гапини ўйлаб ҳайрон бўлар, лекин сўраёлмасди.

Ўрта мактабни тугатиш олдида эдилар. Ким ишга бормоқчи, ким ўқишга. Ҳулласи, мактаб ҳовлиси орзухона эди ўша кезлари. Ваҳобжоннинг бўлса қарори қатъий эди. Яхши баҳодан кўра аълоси кўп бўлган аттестатни кўтариб, қувончи ичига сиғмай уйига келса, онаси йиғлаб ўтирибди. Дадаси қамалган эмиш.

— Нимага? Нима учун? — деди у бақириб.

— Билмайман. Секинроқ гапир.

Дадаси шофёр эди. Қандайдир бир базанинг юк машинасини ҳайдарди.

— Ким айтди сизга?

— Хабар келди.

— Одам босибдимми?

Онаси хўрсиниб, йўқ, деган маънода секин бошини қимирлатиб қўйди. Не умид-орзулар билан олиб келинган аттестат бир чеккада қолди. Уни қўлига олиб кўриб, қувонгучи, унинг орзуларига қанот бергучи одам бўлмади. Акаси ўша пайтда политехника институтида ўқир, имтиҳонлари билан жуда банд эди.

Улар отасининг судини кутишди. Бир куни онаси билан унга передача олиб боришди. Бола етаклаган ёшроқ бир жувон ҳам унинг дадасига нарса олиб келибди. Ваҳобжон ҳайронлик билан нотаниш аёлга қаради. Аёл чимирилди-ю, индамади. Ваҳобжон савол назари билан кейин онасига қаради. Онасининг юзидаги маъюсликни, дилидаги хасталикни ҳам шундагина тушунди. У жаҳл билан олиб борган нарсаларини онасининг оёғи остига қўйди-ю, чиқиб кетди. Мана, дадаси ким экан. У уйларига кўп вақт келмасди. Онаси иш билан бир жойга кетди, деб жавоб қиларди кўпинча. Унинг ҳаёллари остин-устун бўлиб кетди. Ҳаётнинг биринчи зарбаси унга ана шундай қаттиқ тушган эди.

Ваҳобжон хаёлпаршонлик билан кетаётса, кимдир чақиргандек бўлди. Музқаймоқ будкасининг ёнида Зулайхо билан яна бир синфдоши турарди.

— Мунча қорайиб кетибсан? Қаердан келяпсан? — деди Зулайхо. Кейин унга музқаймоқ узатди.

— Емайман.

— Ол, муздеккина. Ваҳобжон ночор уни олди.

— Мен ҳужжатларимни мединститутга топширдим. Бу чет тилларига берибди, — деди ёнидаги йигитга ишора қилиб, — сен нима қилдинг?

Ваҳобжон кўзларини пирпиратиб қўйди-ю, жавоб бермади. У онасини шу аҳволда ташлаб чиқиб кетганидан азобланар, орқасига қайтишни ўйлаб турарди.

— Ҳеч қаерга топширмадингми ҳали? — такрор сўради Зулайхо.

— Бечора учувчи, — деди синфдоши унинг елкасига уриб ачинганнамо, — даданг ерда ҳам тўғри юролмабди. Сен бўлсанг, осмонда учаман, дейсан. Бошқа бирон ерга тошпиравер энди.

Ваҳобжоннинг бошига бир нарса урилгандек бўлди. Ўртоғига жаҳл билан бир тикилди-ю, лекин ҳеч нарса деёлмади. Шахт бурилиб юриб кетди. Қўлидаги музқаймоқни четга отди.

— Ваҳобжон! Қаёққа, — деди Зулайҳо. Лекин у қарамади. Онасининг оддига ҳам қайтиб бормади. У кейинги кунларда дадасининг ўғирлик мол билан қўлга тушганини одамларнинг шивир-шивирдан эшитиб юрарди. Нега ўғирлик қилади? Нима учун? Ким учун? Улар ҳеч қачон ошиб-тошиб яшаган эмас-ку! Акаси ҳам, Ваҳобжон ҳам ўз тенгларининг орасида бирон марта йилтираб кўчага чиқишган эмас. Отаси ўғирлик қилса, рўзгорларида сезилмасмиди. Балки миш-мишдир. Кейин аниқ бўлиб қолар, деб ўйлаб юрарди. Лекин бугун унга нарса олиб келган аёлни кўрганда ҳақиқатни тушунгандай бўлди. Қизиқ, нега онаси индамади? Нега болаларига бир оғиз шикоят қилмади, билинтирмади! Ўзи-чи, ўзи! Онасини ташлаб чиқиб кетиш ўрнига ўша хотиннинг қаншарига бошлаб битта туширса бўлмасмиди! Нега шундай қилмади-а?!

Шу ўй Ваҳобжонни ҳушига келтирди. Қараса, автобус дала йўлида кетяпти. Шофёрга айтиб машинани тўхтатди-да, тушиб қолди. Қаёққа юришни билмасдан орқасига қайтди. Пахтазорни кесиб ўтган сўқмоқ йўл четида тўнқарилган мотоцикл ётар, ўн бир-ўн икки ёшлардаги бир бола тиззасини кучоқлаб йиғлаб ўтирарди.

— Ҳа, нима қидди?

— Йиқилиб тушдим.

— Ўзинг ҳайдадингми?

— Ҳим.

— Кимники бу мотоцикл?

— Акамники.

— Сўраганмидинг?

— Йўқ.

— Вой шоввоз-ей! Қани тур-чи! Боланинг бир оёғидан қон оқарди.

— Уйларинг узоқми?

— Хў ёқда.

Ваҳобжон болани мингаштириб, у кўрсатган томонга ҳайдаб кетди. Кўча юзида олазарак бўлиб турган бир йигит уларни кўриб, севиниб кетди. Кейин ҳайрон бўлиб Ваҳобжонга тикилди.

— Боришга борибди-ю, қайтолмай қопти, — деди бошини эгиб кўрқиб турган болага ишора қилиб.

Йигит укасига ўқрайиб бир қараб қўйди-да, Ваҳобжонга қўл узатди.

— Келинг, меҳмон. Яхши сиз учрабсиз. Бирон фалокат рўй берса, нима бўларди. Кир уйга, — деди кейин укасига ковоқ солиб, — оёғингни юв! Қани, меҳмон, бир пиёла чой ичмасдан кетмайсиз.

Ваҳобжонни кўярда-қўймай уйга судради. Бу содда, дилкаш йигит унга ёқиб қолди. У билан гўё туғилгандан бери бирга ўсгандек дил-дилидан бир яқинлик сезарди. Неча кундан бери биринчи марта кўнгли сал ёзилгандек, ўйларидаги дахшатли кўнгулсизликлар сал нари кетгандек бўлди. Ваҳобжоннинг сира уйга қайтгиси йўқ. У одамларга, ўртоқларига, Зулайҳога қайси юзи билан қарайди! Гўё ҳамма унга қўлини бигиз қилиб, отаси ўғирлик мол билан қўлга тушибди. Отаси шу бўлгандан кейин боласи нима бўларди, деяётгандек туюларди. Йигит Ваҳобжонни кузатиб катта кўчага чиқди. Ҳадеганда автобус келавермади. Қоронғи туша бошлади.

— Бугун қолаверинг энди! Ё уйдагилар хавотир олади дейсизми?

Ваҳобжоннинг юзидаги иккиланишни кўрган йигит уни яна қўймасдан уйига олиб кетди. Йигитнинг онаси уларга баланд сўрига жой қилиб берди. Ваҳобжон юрагидаги дардни негадир шу йигитга айтишга эҳтиёж сизди. Айтди. Йигит унга тикилганича ўтириб қолди. Осмонда сариқ баркашдек ой ўрик шохлари орасидан мўралаб, улар ётган сўрининг панжарасидан сузиб кирган, Ваҳобжоннинг ҳаёлларига туташдек унинг нурлари ҳам ниҳоятда сокин, маъюс эди.

— Қолинг шу ерда! — деди бирданига йигит, — бирга ишлаймиз. Ўқиш бўлса, уни ҳам бирга ўқиймиз. Қишлоғимиз жуда чиройли.

Ваҳобжоннинг онасидан кўнгли тинмасди. У эртасига уйига қайтди. Лекин уч-тўрт кун ўтгач, қайтиб келди. Колхозга ишга кирди. Кейинча шу жойда уйланиб, бола-чақали бўлди.

Машина силкиниб тўхтади. Ваҳобжоннинг ҳаёли бўлинди. Ойнадан қараса келиб қолибди. Тушди. Қишлоқ марказидаги сартарошхонада уч-тўрт киши ўтирар, магазинчи дўконини қулфларди. У саломлашиб ўтиб кетди.

Қуёш қип-қизариб борликқа анор суви пуркаётгандек бўлиб ботарди. Муздек шабада Ваҳобжоннинг юзларига майин урилар, мўрилардан осмонга ўрмалаётган тутун-лар янги кўтарилган ток поялари устида аста ёйилиб кетар, аллақердан янги ёпилган ноннинг ҳиди келарди.

Ваҳобжоннинг руҳи енгил тортиб кетди. Ҳа, ростдан ҳам қишлоғи чиройли, баҳаво. У учувчи бўлолмади. Лекин мана шу уфққача туташган далага унинг пешона тери кўп тўкилган. У машинада терган пахталарни бир жойга тўпласа, ҳў ўша чироғи йилтираб кетаётган самолётга бемалол етарди.

- Дада!

Қизи унга қараб югуриб келарди. Ваҳобжон жилмайиб чўнқайди-да, кучоғини очди. Қизининг қўлида бир дўппи ялпиз бор эди...

ИККИ ЎТ ОРАСИДА

Тўй тараддуди бошлангандан бери Вазиранинг тинчи баттар йўқолди. Мижжа қоқмасдан тунни тонгга улайди. Ҳаёл олиб кетаверади, олиб кетаверади. Мана бугун ҳам шу аҳволда тонг отқизди. Ҳовлига чиқди. Эрталабки салқин ҳаво баданини жунжуктирди. Куз бошланыпти. Дарахларнинг барги хира тортиб қолган. Осмон бирам тиниқ, бағрига сингиб кетгинг келади. Вазира аста хўрсиниб кўлига супурги олди. Хазонлар туша бошлабди.

Уйда будильник жиринглади. Бир нафасдан кейин мактаб ҳаракатидаги укаларининг ғовур-ғузури эшитилиб қолди. Уларга алланарсаларни уктириб онаси уйдан чиқди. Водопровод жўраги олдида юз-кўлини юваётган қизига синчков назар билан қаради.

— Намунча эрта турмасанг?!

— Уйғониб кетдим.

Вазира ухлаёлмадим, деёлмади. Ҳар қалай онаси-ку. Шундоғам тушуниб тургандир ҳаммасига. Такдирлари шунақа бўлгандан кейин нима қилсин? Ким билади, бу такдирга қайси бири айбдор. Уларнинг юракларида ҳам бир армон, бир афсус бормикин? Балки улар ҳам Вазира каби дардларини ичига ютиб ётишгандир. У йигирма ёшга кирди. Эсини танигандан бери юрагининг бир чети жизиллаб туради. У ёкка борса, бу ерда онаси маъюс тер-милиб қолади. Боради-ю, онасининг нигоҳи кўзидан нари кетмайди. Изига қайтади. Худди шундай маъюс нигоҳ билан унга дадаси термилиб қолади. Уйига қандай етиб келганини билмайди. Энди унинг бутун хаёли дадасида қолади. Лекин онасига нима десин, айтолмайди.

У доим мана шундай яшади. Икки ўт, икки оловнинг ўртасида яшади. Ўрталиқда жой бормикин... Йўқ, ўртада жой йўқ. Улар қачон ажралишган, нега ажралишган, Вазира буни ҳам билмайди. Дадаси ҳам рўзғорлик бўлиб кетган, онаси ҳам. Аросатда Вазира қолган, холос. Нега уни ўйлашмаган? Тили забони йўқ учун одам санашмагандир.

Укалари тапир-тупур қилиб мактабга кетишди. Кўчада машина сигнал берди. Дадасини ишга олиб кетгани келди. Онасининг илтимосига кўра Вазира бу кишини ҳам дада, дейди. Лекин ҳар айтганда тили дилини куйдиради. Иложи борича камроқ мурожаат қилишга ҳаракат қилади. Қизик, ота-онани алмаштириб бўлармиди... Тагин ота-онанинг ўзлари шуни талаб қилиб туришса-я.

Вазира кийиниб, сочини тараб турмаклади. Кўйлагининг елка чоки пастга тушиб қолибди. Озибди. У аста иккинчи уйга чиқди. Тикка турганича, истамайгина пиёлага чой қуйиб қурук хўплай бошлади.

— Бирон нарса емайсанми? — деди онаси ташвиш билан, — бу аҳволда қандай ўқийсан, болам?

— Егим келмаяпти.

Онаси унга тикилиб жим қолди.

— Чеварникига борасанми?

— Дадам келгин, деган эди бугун. Орага яна жимлик тушди.

— Ўша ёкка ўтасанми? — деди онаси ниҳоят.

— Айтган эди.

Онаси Вазиранинг кетидан кўчага чиқди. Вазира унинг юзига қарамаса ҳам ҳозирги аҳволини билиб турарди.

— Тезроқ қайтасанми? — деди онаси синиқ бир оҳангда.

— Кўраман.

Нега кўраман, деди. Нега, хўп, деб кўя қолмади. У энди онасига ачина бошлади. Унинг синиқ овози қулоғига кириб олгандай эди. Бу овоз бутун дарс давомида ҳам қулоғидан кетмади. Коридорни тўлдириб юрган қизларнинг кулгилари, суҳбатларига лоқайд қарар, дугоналарининг ҳазилларига ҳаёл паришонлик билан жилмайиб кўярди. Мана, яқинда тўй бўлади. Дадаси,

Ўзининг дадаси бу тўйга келолмайди. Унга оқ йўл, бахт тилаб кузатиб қололмайди. Бу ёқда ўйин-кулги бўлади, у ёқда дадаси ҳеч нарса бўлмаётгандай жимгина ўтиради. Тўй бошида туриши керак бўлган одам ҳатто, бегона қатори ҳам тўйга келолмайди. Вазира қачондан бери шуни ўйлайди. Бир марта онасига салгина ёрилиб ҳам кўрди. Онаси анча вақтгача бир нима деёлмади. Кейин оҳиста:

— Ўзинг ўйлаб кўр, қизим, — деди хўрсиниб. — Бир кунлик тўй ўтар-кетар. Лекин бу ёғи нима бўлади? Кичкиналингидан шу дадангнинг қўлидасан. Юзига оёқ қўйиш яхши бўлмас.

— Ахир бир кунга, бир-икки соатга келса...

— Шу бир-икки соат менинг турмушимни бузса-чи?

Вазира индамай қолди.

— Рўзғорлик бўлганинда тушунарсан ҳали, — деди онаси яна секингина.

Вазиранинг юраги сесканиб кетди. Ишқилиб, турмуши яхши бўлсин. Ҳеч кимнинг боласи тирик етим бўлмасин. Ўлса ўлди, дейдилар. Ёниб сўнган бир ўтнинг тафти, ҳарорати қалбингда, хотирангда туради. Лекин ҳадеб дуч келавермайсан.

Вазира куёвникдан келган саруполарга ҳам, онасининг қилган сеп-сидирғаларига ҳам яйраб, қувониб қарамасди. Хамманинг ҳам кўзи ўтмайдиган, ҳар ким ҳам кўра олмайдиган, ҳаммага ҳам насиб қилавермайдиган бир бойлик, бир бахт бор. Бу маънавий бойлик, қалб бойлиги, бу бағри бутунлик. У ана шуни орзу қилади, узун кечаларда ҳаёл суриб ана шуни тилайди. Гарчи ўзи танлаган йигитга турмушга чиқаётган бўлса ҳам баъзан чўчийди.

Дардан чиқиб, дадасиникига кетди. Ҳовлида арқондан сакраб ўйнаётган қиз уни кўриши билан тўхтаб қоли. Кейин чопқиллаб тўрдаги уйларнинг бирига кириб кетди. Вазиранинг юраги дарвозага яқинлашгандаёқ ура бошлаган эди. Бу ерда ҳеч ким унга ёмон гапирмаса ҳам ўзини ноқулай сезар, қисилар, сиғмаётганга ўхшаб турар, қовушолмасди. У ариқ лабига бориб тўхтаб қолди.

— Келинг, келаверинг, — ичкаридан ўрта бўй, ориқроқ бир аёл чиқиб келди. Унинг орқасида ҳалиги қизча ёввойи қараш қилиб турарди.

Аёл Вазира билан кўришди. Кейин кизига пўписа қилган бўлди.

— Опанг-ку, нега кўришмай, индамай турибсан? Қачон ақлинг киради, қизим?

— Кел, Мавжуда, — деди Вазира уни имлаб, кейин сумкасидан бир плитка шоколад чиқариб узатди. — Ма, ол.

Мавжуда ҳамон ўрнидан қимирламасди.

— Олсанг-чи! — деди онаси ҳам. Лекин у югурганича кўчага чиқиб кетди. Вазира шоколадни узатганича қолаверди. Аёл айвондаги стол устини артиб, уни ўтиришга ундади. Вазира стулга омонатгина ўтирар экан, қўлидаги шоколадни столнинг бир четига оҳистагина қўйди. Аёл дастурхон ёзиш тараддудида эди.

— Овора бўлманг. Ҳеч нарсанинг кераги йўқ... Дадам ҳали қайтмадимми? — Вазиранинг овози ичига тушиб кетгандай ғалати, паст эшитилди ўзига. Ўз отасини, негадир бу жойда, дада, деб аташга журъат этолмасди. Аёл индамайгина юриб стол устига уни-буни қўйган бўлди. Узум чайгани кетаётганида Вазира ўрнидан турди.

— Мен қила қолай.

— Йўқ, йўқ, ўтиринг. Сиз меҳмонсиз.

Аёл буни тўғри маънодами ёки кесатиб айтдимми, Вазира билолмади. Тўй ҳаракатида бирон нарса ундиришга келгандир, деб ўйладимикин? Дадаси шу кунни тайин қилгани учун келган эди. Нима гапи, нима иши бор. Вазира билмайди.

Дарвозадан дамбадам мўралаб турган қизлар тапир-тупур қилишиб югуриб кетишди. Эркак кишининг овози эшитилди. Мавжуда барваста, кўркам, чакка сочларига оқ оралаган кишининг қўлига осилиб, эркаланиб кириб келди. Вазира ўрнидан туриб, унинг истиқболига юрди.

— Ассалому алайкум.

— Кел, қизим.

Вазира тўхтаб қолди. Кўришишга тортиниб бошини эгди. Дадаси унинг елкасига қоқиб кўйди.

— Қалайсан? Ўқишларнинг дурустми?

— Раҳмат. Ўзингиз яхши юрибсизми?

— Юрибман, қизим, юрибман. Қани, ўтир, — дадаси ечинишга бўлса керак, уйга кириб кетди.

Чой устида ҳам сира гап гапга қовушмади. Мавжуда бўлса дадасининг ёнидан бир қадам жилмас, гоҳ бўйнига осилар, гоҳ суркалар, Вазирадан ҳам нигоҳини узмасди.

— Овқатинглар бўлай дедими? — сўради дадаси.

— Бекорчимасман-ку! Ишдан яқинда келдим, энди уринаман.

Бу кўрс жавоб орага яна жимлик туширди. Вазира ўрнидан турди.

— Мен кетай бўлмаса.

Дадаси индаёлмади. Кўзларини пирпиратиб, ғалати бир маҳзун қараш билан унга тикилди. Вазира аёл билан хайрлашди.

— Ўтирмайсизми?

— Раҳмат, борай.

— Келиб тулинг.

Бу яхши сўзлар ҳозир шу қадар совуқ, шу қадар қалбаки эдики, Вазиранинг баданларигача музлаб қолаётгандай туюлди. Дадаси уни кузатиш учун кўчага чиқди. Мавжуда ҳамон унинг бир қўлига осилиб олган, дадаси бўлса нимадир демоқчи, лекин айтолмасди.

— Бор, столда папиросим қолибди, олиб чиқ! — деди у. Мавжуда югургилаб ҳовлига кириб кетди. Шу пайт дадаси чўнтагидан қоғозга ўроқлиқ алланарсани олди-да, шошиб Вазирага узатди.

— Ола қол. Мендан иккалангларга эсдалик бўлсин. Олмасликни иложи йўқ эди. Бунинг устига Мавжуда чиқиб қолса дадасининг ҳижолат бўлишидан андиша қиларди.

— Бекор овора бўлибсиз.

— Нега энди? Ундай дема. Каминг бўлса айт.

— Ҳеч нарсанинг кераги йўқ.

— Нега энди? Отангман ахир.

— Раҳмат, дада.

Вазира кўзига келган ёшни куч билан қайтариб турарди. Ҳансираганича Мавжуда етиб келди.

— Хайр, бўлмаса.

— Хайр, қизим. Бахтли бўлгин. Бахтли бўлинглар.

Ота ҳалигиндай маҳзун қараш билан уни кузатиб қолди. Энди Вазиранинг кўзида ана шу маҳзун нигоҳ туриб қолган эди. Бу нигоҳ унинг оромини бузар, юрак-бағрини эзар, дадасининг ёнига қайтгиси, бўйнидан кучоклагиси, унга яхши-яхши гапларни айтгиси келарди. Лекин қайтолмасди. Дадасининг тинчлигини бузгиси келмасмиди ёки ҳадди сиғмасмиди, буни ўз ҳам билмасди. Бирдан кўлидаги қоғозни эслади. Йўлидан тўхтамай уни очди. Иккита тилла никоҳ узуги ярақлаб кетди. Уларнинг бири каттароқ, иккинчиси кичикроқ эди. У тўхтаб узукларга яна тикилди. Кейин негадир орқасига ўгирилиб бир қаради-да, уларни қоғозга ўраб сумкасига солди.

Машина шалдиратиб алланарса тикаётган онаси унинг келганини билиб:

— Вазира, дадангга чой дамлаб бергин, — деди ўрнидан қўзғалмай. Вазира жавоб бермади. Унинг иккита отаси бор. Лекин на унисини, на бунисини астойдил, бағри бағридан, дада, деб қақиролади. На унисига, на бунисига эркалик қилолади.

Кунлар шу хилда ўтиб, тўй куни ҳам етиб келди. Ҳовлида хотин-халаж кўп, қариндош-уруғлар ҳаммаси йиғилган, Вазира уларнинг гапларига лоқайдлик билан кулоқ солар, ҳаёл паришонлик билан гоҳ гапини, гоҳ қилаётган ишини эсидан чиқариб қўярди. Эрталабдан ёнига келган яқин дугоналари ҳам унинг чеҳрасини очишолмасди.

— Кечқурун ҳам шунақа тумшайиб ўтирасанми? — деди улардан бири. Вазира зўраки илжайиб қўйди. Унинг кўзидан отасининг ўша кунги киёфаси сира нари кетмасди. Бугун тўйлигини билади. Ўйлаётгандир. Лекин келолмайди бечора дадаси. Ўша куни секингина, худди ўғринчадек оқ йўл тилади, фотиҳа берди. Тўйга келган аммаси ҳам ковушмай, чекка-чеккада юрибди.

Кечқурунга бориб қизлар Вазирани ясантиришди. Қоматига мос тикилган узун оқ кўйлак унга жуда ярашган эди.

— Чиройлилигингни биласанми ўзинг? — деди қизлардан бири ҳазиллашиб. Вазира яна кулиб қўйди.

Ўйин-кулги билан музика садолари остида куёв келди. Ўртоқларининг орасида қизариб, ўнғайсизланиб турган куёвга Вазиранинг кўзи тушди. Яна дадасини эслади. Уларни ёнма-ён ўтқазди. Қадаҳлар тўлдирилди, табриклар, тилаклар бошланди.

— Куёв-келиннинг бахти учун! — деб қичқирди ким-дир. Қадаҳ жаранглади. Вазира энтикди. Кўз ёшлари юзига тушди. У рўмолини тўғрилаган бўлиб юзини пана қилди. Унинг юраги унсиз хитоб қиларди:

— Бағри бутунлиги учун, денглар одамлар! Фарзандга ота-она бағридек кенг, тинч жой бўлмайди. Агар уни кемтик қилиб қўйсанглар, остонасини тилло қилиб берсанглар ҳам татимайди. Бу кемтикни тўлдиролмайсизлар. Болаларингизга бағри бутунликни тиланглар, одамлар!

Вазиранинг аҳволини сездими, куёв аста унга энгашди.

Ўқинч

Дарвоза қия очик эди. Равондаги электр нури ҳовли саҳнини ғира-шира ёритиб турар, уйлар қоп-қоронғи. Малик ичкарига киришга шошмади. Осмонда милтилла-ган юлдузларга тикилганча оғзидаги папиросни чуқур тортди. Атроф жимжит. Ҳазонларнинг шабададан шитирлаши-ю чала беркитилган водопровод жўмрагидан оқаётган сувнинг жилдирашидан бошқа ҳеч нарса эшитилмасди. Ҳовли тўридаги кичкина уй деразасидан озгина жойга ёруғ тушиб турарди. Малик кўзларини пирпиратганча, дам-бадам ўша томонга қараб қўяр, қариганида ёлғиз қолган онасининг мунгли кўзларига қарашдан дили қийналар, унинг олдида кўпинча жим ўтиришдан бошқа чораси йўқ эди. Қўшни ҳовлида кимдир эшикни тарақлатиб ёпди. Тепасидаги олма шохиди мусича бир патирлаб тинди. Малик барги сийраклашиб қолган шохда қорайиб турган инга қараб қўйиб, водопровод олдида борди. Жилдираб турган сувда қўлларини ювиб, жўмракни маҳкамлаб қўйди. Сув овози тиниб, атрофга бадтар жимлик чўкди. Малик иккита бармоғини чўнтагига суқиб, рўмолчасини олаётганида, боланинг кулганига ўхшаган овоз эшитилди. У сергакланиб онасининг уйи томон қаради. Кейин шошиб бориб деразадан мўраллади. Полга кенг қилиб тўшалган ўринда саккиз ёшлар чамасидаги бола томоғигача кўрпага бурканиб ётар, баланд ёстикка бир тирсаги билан суяниб ёнбошлаб ётган кампир алланарсаларни гапирар, бўш қўли билан боланинг қоп-қора сочларини дам-бадам силаб қўяр эди.

Малик эшикни очди. Бола қаради-ю, сакраб ўрнидан турди. Чопиб келиб Маликнинг бўйнига осилди.

- Дада!

Малик уни қучоқлаганча кўзларини юмиб бир нафас туриб қолди. Кейин ўғлининг яланғоч билақларини силаб, юзларидан ўпди.

— Шамоллайсан. Кўрпага кира қол.

Бола кўрпага ўралгач, дадасига илжайиб қараб қўйди. Уларни жимгина кузатиб турган онанинг дили шу дамда тилка-пора бўлган, лекин у гапиролмас, гапирса, ўғлининг шундоқ ҳам ачишиб турган ярасига туз сепишини биларди.

— Мунча кеч қолдинг?

— Қўйишмади. Телефон қилган эдим.

Малик кечки пайт хотинига телефон қилиб, диссертация ёқлаган бир ўртоғиникига боришини айтган эди. Ҳозир бўлса, хотинини сўрамади. Чунки ўғли келган куни у албатта кетиб қоларди. Малик ўзига тикилиб ётган ўғлига қараб кулиб қўйди.

— Қачон келдинг?

— Ҳали. Аям бувингни кўриб кел, деб юборди. Маликнинг юраги алланечук бўлиб кетди. Ҳа, бувиси учун юборган. Дадангни кўриб кел, демагандир. Малик деворга тираб қўйилган хонтахта ёнидаги кичкина паст стулчага ўтирди. Хонтахта устида новвот, майиз билан янги ёпилган ноннинг ширин ҳиди дастурхонга ўроғлиқ бўлса ҳам гуркираб турарди. Она буни дарров пайқади.

— Егин. Елган нонни яхши кўрардинг.

Малик секингина хўрсиниб қўйди. Қайси юзи билан у ёлган нонни ейди.

— Буви, ундан кейин нима бўлди?

— Бўлди энди, ухла.

— Жон буви, айтиб бера қолинг. Пошшонинг хотини кетиб қолдимми-а?

— Ҳа, пошшонинг, менга тегмасанг бу давлатлар қаёқда эди сенга, деган гапи унга жуда оғир ботибди. Битта ойна билан тароғини чўнтагига солибди-ю, уйдан индамай чиқиб кетибди. Йўл юрса ҳам мўл юрибди. Бир ўтинчи учрабди...

Маликнинг юраги қисилди. Ҳаво етишмаётгандек бўғилиб ҳовлига чикди. У кичкиналигида

онасидан бу эртақни эшитган, кўп марта эшитган эди. Лекин маъносига энди тушунапти. У уйига ҳам киргиси келмас, шу аҳволда онасининг қаршисида ўтиришга ҳам бардош беролмас эди. Бу эртақнинг давомини эшитишга унда юрак йўқ. Қачонлардир, кимлардир тўқиган бу эртақ Малик билан Муяссарнинг ҳаётларига жуда-жуда ўхшаб кетарди. Пошшонинг хотини унинг гапини кўтаролмай, ўтинчига тегади. Тежамлилиги, ақли, ҳалоллиги билан ўтин-чини шунчалик бой қилиб юборадик, пошшонинг давлати ўтинчининг давлати олдида ҳеч гап бўлмай қолади.

Содда, ювош Муяссарнинг юрагида қанчалар куч борлигини Малик кейинроқ билди. Хотиралар чангалида Маликнинг юраги фарёд чекар, фақат унинг овози ҳеч кимга эшитилмас эди. У ҳовлида қанча юрганини билмади. Ҳалигача очик турган дарвозани беркитиш учун кўча томон юрди. Дарвозани беркитди-ю, яна туриб қолди.

Муяссар ҳар куни шу кўчадан ўтарди. Малик унинг орқасида тўлқин урган сочларига, камзул сиқиб турган хипча белига қараб қоларди. Муяссар атрофга қарамас, қора сумкасини кўтарганича енгил ва шарпасиз қадамлар билан бир зумда ўтиб кетарди. Унинг бошида кўпинча шафтоли гули рангида рўмоли бўлар, рўмол унга жуда ярашар, йигитнинг суқ назарини сезганиданми, юзлари ҳам худди шу ранга ўхшаб кетарди. У вақтларда Малик студент эди. Ўқишга кетаётганда кўпинча қизга тўқнаш келар, кейинча унинг ўтадиган пайтини пойлаб турар, у билан изма-из йўлга тушарди. Секин-секин улар саломлашадиган бўлишди. Кейинча қизнинг тўқимачилик комбинатида тўқувчи эканлигини Малик билиб олди. Уни бир кўрмаса, ороми бузиладиган бўлиб қолди. Қиз ниҳоятда камгап, уятчан эди. Маликни кўрганда, қизариб ерга қарар, доим кўзини олиб қочарди. Ана шу аҳволда икки йил ўтди. Малик институтнинг охириги курсига кўчди. Муяссар ўн тўққиз ёшдан йигирмага қадам қўйди. Маликнинг гапларига у уялибгина жавоб берар, нукул аямлар биладилар деб, ўзи узил-кесил бир нима демасди.

У пайтларда Малик онаси билан ўша кичкина уйчада яшар, ҳозирги уйлари ўрнида омонатгина қурилиб, бир амаллаб қора сувокдан чиқарилган иккита хона бўлиб, ҳали у одам яшайдиган даражада эмас эди. Унинг ғиштларини Маликнинг ўзи қуйган, тоғаси анча-мунча қарашиб, шунчалик ҳолга келтиришганди. Опасидан хотиржам бўлиш учун тоға Маликни уйлантириб қўйиш ҳаракатига тушиб қолди. Онаси Муяссарларникига совчи бўлиб борди. Муяссарнинг дадаси ўқитувчи экан. Қиз уларнинг бош болалари бўлиб, ундан кейин икки укаси ва икки синглиси бор эди. Уларнинг бири студент, қолганлари мактабда ўқирдилар. Улар совчиларни жуда яхши кутиб олишди. Орадан уч-тўрт кун ўтгандан кейин Муяссарнинг дадаси ундан-бундан суриштирдими, розилик бериша қолди. Тоға зудлик билан уйларига эшик, ром ўрнаттириб оқлатди, электр ўтказтирди. Муяссарнинг ота-онаси куёв томонни ниҳоятда аяшар, мумкин қадар кам харж билан битказишга, уларни қийнамасликка ҳаракат қилишарди.

Икки томон топган-тутганини ўртага ташлаб, бир кунда тўйни ўтказишди.

Муяссар билан бирга бу жимжит ҳовлига файз киргандай, ҳамма ёқ ярақлаб, ёришиб кетгандай бўлди. Тоға ҳам, кампир ҳам хурсанд. Маликнинг эса бахти еру кўкка сигмагундай эди. Муяссар ҳам бахтиёр эди. У тиниб-тинчимас, ҳовлига гуллар экар, алланарсалар тикар, шу уй, шу ҳовлини кўркароқ, чиройлироқ қилиш учун овора эди. Ишдан қайтшда бозорга кириб, уни-буни олиб келар, рўзғорини мумкин қадар бут тутишга уринарди.

Малик ўқишни тугатди. У яхши ўқирди. Муяссар уни аспирантурада қолишга кистади.

— Ишламасам, сизга жабр бўлиб кетади. Рўзғорлик одамга стипендия нима ҳам бўларди, — деди Малик.

— Бир амаллармиз. Кўп бўлмаса, озроқ ермиз. Кейин ишдан узилиб яна ўқишга киришингиз қийин бўлади, — деди. Кейин кулиб, қизариб қўшиб қўйди: — Ҳозир кам жон пайтимизда ўқиб қолсангиз-чи.

Малик аспирантурада қолди. Муяссар етишмовчиликдан, кийим-кечагидан ҳеч қачон нолимади. Моянасидан жамғариб, эрининг диссертация ҳимоя қилишига ни-ят қилиб, озроқ пул

ҳам йиғиб қўйган экан. Зиёфатни ҳам чиройликкина қилиб ўтказишди. Малик хотинидан миннатдор, хурсанд эди. Ишга тушиши билан хотинига яхши совғалар олиб келишни хаёл қиларди. Лекин Муяссар бошқа бир ҳаракат бошлади:

— Уй олдига яна битта уй қўшсак, бу ёғига кичикроқ равон қилсак. Секин-секин, йиғиб-териб. Ҳозир кучимиз бор, ёшмиз. Рўзғорни биттамыз эпласак, биттамызнинг топганимиз билан аста-секин кўтариб оламиз.

Ана шундай қилиб иморатга иморат қўшилди. Дам олиш кунлари Муяссарнинг укалари ҳам ҳашарга келар, Муяссар тупроққа беланиб улар билан тенг ишлашарди. Уйлари битай деганда Мақсуд туғилди.

Малик ўзи ўқиган институтда дарс берарди. Сочини баланд қилиб турмаклаган, энг сўнги модада кийинган қизлар ёнидан қарсиллаб ўтиб турар, унинг лекцияларига махлиё бўлиб, термилиб ўтиришарди. У баъзан улар билан хотинини таққослайдиган, меҳмон-измонга уни олиб юришдан тортинадиган бўлиб қолди. Муяссар чиройликкина кийиниб юрса ҳам модаларга парво қилмас, тирноқ бўямас, умуман, саргарошхонага кирган эмасди.

Кўчадан гувиллаб машина ўтди. Кечанинг жимжитлигида унинг овози ҳамма ёқни ларзага солгандай туюлиб кетди. Малик совуқ еганини, ҳамма ёғи музлаб қолганини шундагина сизди. Зинадан аста равонга чиқиб уйга кирди. Электрни буради. Уй совуқ бир сукут билан унинг кўксидан итаргандай эди. Буфетни очиб, яримла-ган коньякни пиёлага тўлдириб қуйди-да, тикка турганича шимирди. Ҳозиргина бағрига босган ўғлининг нафаси, бўйнидан кучоқлаган юмшоқ жажжи қўллари унинг бир вақтдаги тинч, осуда, бахтли дамларини эслатган эди.

Лекин Малик ўзининг бахтиёрлигини тезда унутди. У севгидан ажралиб, шунчаки ҳавас йўлига кираётганини пайқамай қолди. Уйига келса хотини унинг ҳеч қанақа гапларига тушунмайдигандек туюлар, гунг бўлиб олар, овқат устида ҳам, чой устида ҳам газета ўқиб индамай ўтирарди. Муяссар ҳам безиди. Кўпинча қайнонасининг ёнига бориб ўтирадиган бўлди. Малик буни сезар, баъзан унга раҳми ҳам келар, институтда бўлган бирон воқеани гапириб берай деб туриб, э, бу тушунармиди, деб тўхтаб қоларди. Бир куни у уйига кайфияти анча баланд келди. Ўғлига алланарса тикиб ўтирган Муяссарга қараб:

— Мени кафедрага мудир қилишди, — деди. Муяссар хурсанд бўлгандай жилмайди. Лекин шу заҳотиёқ Малик:

— Ҳеч нарса тушунмадинг. Кафедрани билармидинг сен? — деди. Муяссарнинг юзи бир нафасда бошқа тусга кирди. Нина тутган қўллари бўшашиб титради. Лекин эрига жавоб қайтармади. Ўзини хотиржам тутишга уринди. Шундан кейин у гапирса ҳам, юмуш қилса ҳам, овқат олиб келса ҳам Маликнинг юзига қарамади.

Орадан уч-тўрт кун ўтди. Малик ишдан келса, стол устида хат ётибди. Ҳеч нарса ўйламай қўлига олди.

«Кўнгилга дарз тушса қийин бўлар экан. Ўзингизга муносиб одамни топарсиз». Хат Муяссарнинг қўли билан ёзилган, лекин кимга ва кимданлиги ҳам айтилмаган эди. Малик бирдан қизиқ аҳволга тушиб қолди. Ахир нима қилса ҳам ўн йил бирга яшади. Ўғли-чи? Ўғли нима бўлади?

— Ойи, — деб қичқирди у равондан туриб, — келинингиз ҳеч нарса демадимми?

Онаси бирон кўнгилсизликни фаҳмлагандай, ташвишли назар билан унинг ёнига келди.

— Нима қилди? Менга ҳеч нарса демади. Лекин нимагадир мени ўпиб кучоқлаб, кечиринг мени, деб чиқиб кетди. Ҳайрон бўлиб қолдим.

— Кетибди, Бутунлай.

— Нима?! — кампир шошиб уйга кирди. — Қанақасига кетади, ҳамма нарсаси турибди-ку!

Ҳақиқатдан уй боягидек саранжом-саришта, ҳамма нарса ўрни-ўрнида, ҳатто тувакдаги гулларга сув ҳам қуйилганди. Малик шифонерни очди.

— Кийимлари йўқ. Мақсудники ҳам.

— Ўзи бошқача бўлиб қолувди. Сен нодон хафа қилдинг шекилли. Мен сезардим. Гап айлантирсам, индамасди. Олим бўлдим, деб хаволаниб кетдинг, болам. У жуда меҳнаткаш жувон. Бунақа одам ўзини бировга хор қилдириб қўймайди. Олим бўлсанг ҳам шуни тушунмадинг. Мени ҳам ғафлат босибди. Ўзлари тил топиб қолишар, деб ўйлабман. Бор, ўрнини совутмай, дарров қайтариб кел.

Лекин Малик бормади. Энди қизлар ичида бўйдоқ ва озод юриш унга қанот бағишлагандай, руҳини кўтариб юборгандай эди. Ўзи лекция ўқиркан, кўзи қизларни бир-бир кузатиб чиқар, ўзининг улардан ёши анча катталигини ўйлаб, дилида афсус чекарди. Орадан бир йилча вақт ўтди. Она бечора гапириб чарчади. Ўғли индамай туриб олгани учун ўзича бир иш қилолмади ҳам. Бу гаплардан хабар топган тоғаси ҳам жаҳл қилиб уларникига келмай қўйди. Муяссардан эса дарак бўлмади. Бир куни Малик уни учратиб қолди. Қиш, яхшигина қор ёққан эди. Трамвай бекатида Муяссар бўйи баланд, оддийгина кийинган бир одам билан турарди. Муяссарнинг бир қўлида сумка, бир қўлида янги супурги. Йигит чана қўлтиқлаб олган, иккинчи қўлида яна нимадир бор. Улар гаплашиб туришарди. Афтидан, иккалалари хурсанд эди. Муяссар трамвайда ўтирган Маликни кўрмади. Ўшанда Маликнинг юраги гурсиллаб уриб кетди. Хотинининг бегона эркак билан турганидан ғаши келгандай бўлди. Лекин бу ҳис бир нафасда ўтиб кетди. Яна боягидек совуққон бўлди-қолди.

Малик кейинги хотини Ҳамидага уйланган кезларида ҳали ўзининг йўқотган бахтини тасаввур қилолмас, бу хотини ҳаммасининг ўрнини тўлдирадигандек туюлган эди. Муяссарни севиб олганини унутгани каби Ҳамидага шунчаки ҳавас учун уйлангани ҳақида ҳам ўйламасди. Лекин бу ҳақиқатни англаш учун кўп вақт керак бўлмади. Ҳамиданинг ҳар бир қилиғи Муяссарни эслатар, Малик беихтиёр уни ўйлаб қолганини ўзи сезмай қоларди.

Ҳамида анча-мунча юк билан келди. Девордаги гиламни ерга солди. Ўзи олиб келганини деворга осди. Бир кун Малик уйга келса, шифонер билан буфет йўқ. Хотини комиссиян магазинга тошпириб юборибди. Эридан сўрамабди ҳам.

— Нега ундай қилдингиз? — деди Малик.

— Эски рўзғорингиздан бирон нарса қолишини истамайман. — Кейин кулиб Маликка суйқалди. — Хафа бўлдингизми? Хотинингизни кўргандай бўлиб юрувдингизми? Ана, мен олиб келганим бўлади-да.

Чиндан ҳам ярим йил ўтар-ўтмас аввалги рўзғоридан ҳеч нарса қолмади.

Ҳамида қайнонаси билан иши йўқ, ювошгина бу кампирнинг олдига бир коса овқатни дўқиллатиб қўйиб келиш билан бутун вазифасини бажаргандай бўларди. Аммо, ўз ота-онасини тез-тез йўқлаб турар, эрига буюриб, улар учун ҳар нарсалар олдириб келарди. Бир куни ишга кетаётган Маликнинг қўлига иккита халта тутқаз-ди.

— Яхши гўшт олиб келинг. Магазиндан эмас, қўлда сўйилганидан олинг. Бизникилар магазин гўштини ейишмайди. Сомса қиламан. Укамнинг туғилган куни. Кечқурун бориб келамиз.

Ҳуши учган Малик ишхонасига етгунча ўзига келмади. Муяссар ўз уруғлари учун Маликдан ҳеч қачон ҳеч нарса талаб қилмас, умуман, бу ҳақда гапирмас эди. Бир куни дадаси касал ётганда Малик уни кўриб келмоқчи бўлди. Эрининг шундоқ чиқиб кетганини кўрган Мўяссар уни тўхтатди. Ўзи магазинга чиқиб бир шода тешик кулча олиб келди. Уни Маликка тутқазар экан, ғалати кулиб:

— Бир сўмга олдим. Қуруқ боргандан кўра... — деди.

Малик индамай олди-да, саланглатиб кўтариб чиқиб кетди. Кечқурун битта тоғорада ош кўтариб қайтиб келди. Энди буларнинг ҳаммасини бир-бир эсларкан, юраги андиша ўтида қоврилар, ҳижолатдан юзи ёнарди. Ҳамиданинг укаси уйланганида эса, Малик билан Муяссар олган гиламни совғага олиб боришди.

— Катта институтнинг домласисиз. Мен опа, сиз почча. Дурустроқ нарса қилмасак уят

бўлади. Ўзимнинг гиламимни олиб борай десам, танишади, олишмайди. Шунини олиб бора қолайлик. Кейин яхшисини олармиз, — деди. Ҳулласи, уни эрига кўтартириб тантана билан тўйхонага кириб борди. Ўшанда ҳам Малик Муяссарни эслаган эди. Қизиқ, Муяссарнинг ҳам укаси уйланган, синглиси узатилган эди. Ҳеч нарса қилишмаганди. Фақат бир мартагина Муяссар тортинибгина:

— Моянамдан озроғини ишлатдим, — дегани эсида. Унинг ота-оналари ҳам ҳеч қачон Маликнинг қўлига қарамас, муомалалари ҳаминча бир хил эди.

Ҳамида қиз туғди. Кампир бўлса Мақсудни соғиниб дам-бадам кўз ёши қилиб оларди. Малик одам юбориб, ўғлини олдириб келди. Ўша куни уйда қиёмат бўлди. Ҳамида аразлаб онасиникига кетиб қодди. Шу-шу қачон Мақсуд келса, у чиқиб кетарди. Мана бугун ҳам кетиб қолибди. Шу мурғак гўдакда нима гуноҳ? Ҳамма нарсага ақли етгандан кейин ўзиёқ отасини эсламай кўйса керак. Маликнинг юрагини ғижимлаган дард сира бўшашмас, хотиралар чангалида баттар қисиларди. У Муяссарни яна бир марта кўрди. Ўша киши билан магазин ёнида машинага шифонер юклашаётганда кўрди. Назарида Муяссар яшариб кетгандай эди.

Малик онасининг уйини тарақлатиб очиб кирганда кампир кўрқиб кетди.

— Нима бўлди? Нима қилиб юрибсан шу маҳадда?

— Мақсудни беринг, беринг, мен билан ётсин. Малик онасининг жавобини кутмасданок ўғлига ёпишди. Уни маҳкам кучоқлаб, чопонининг барига ўраб кўтарганича олиб чиқиб кетди.

— Шамоллатасан, ўра устини! — кампир депсаланиб ўғлининг кетидан чиқди.

Ҳовли ойдин эди. Йўл устида оппоқ бўлиб алланарсалар сочилиб ётарди. Кампир ҳайрон бўлди. Кўзларини қисиб тикилди. Кейин чўнқайиб қўллари билан пайпаслади. Чекиб ташланган папирос қолдиқлари эканини билиб, секин ўрнидан турди-да, ўғлининг уйи томонга аста қараб қолди. Кейин хўрсинганича бошини эгиб, орқасига қайтди.

ЙЎЛ БОШИДА

Бу уйда уч кундан бери чироқ ўчмайди. Уч кундан бери кулги ҳам эшитилмайди. Ҳатто кўни-кўшниларникидан ҳам қаттиқроқ овоз чиқмайди. Улар ҳам бу оиладаги мусибатдан ташвиш ва андишадлар.

Йиғлайвериб Санталатнинг кўзида ёш қолмади. Қовоқлари шишиб, юзи бир бурда бўлиб қолди. Усмонали эркак киши бўлгани учунми, ўзини анча оғир тутар-ди. Милицияга дам-бадам телефон қилар, гоҳи ўзи бориб келар, яна кечаси билан мижжа қоқмай телефон олдида ўтириб чиқарди. Ўн тўрт яшар ўғиллари йўқолиб ўтирса, осонми дейсиз.

Кичкина қизчалари кўғирчоғини кучоқлаганича бувисининг пинжида ухлаб ётар, уни ювиб-тараб каравотига олиб қўйиш ҳам Санталатнинг ё кўнглига сиғмас, ёки эсига келмасди. Айвон панжарасига тирсакларини тираганича телефон ёнида Усмонали ўтирарди. Буралмаганидан соатлар ҳам тўхтаб ётар, қайси маҳал бўлганини ҳам билишмасди. Фақат сурмаранг осмонда юлдузлар жуда тиниқ порлар, кузнинг муздек, жунжиктирувчи шамоли эсарди.

Санталат гоҳ уйга кирар, гоҳ ҳовлига чиқар, савол ва хавотир тўла кўзлари билан эрига қараб кўяр, йиғлаб юбормаслик учун лабларини тишлаганича яна секин уйга кириб кетарди.

Пианино очик турибди. Ўғли йўқолган куни эрталаб музика муаллими келган, машғулот ўтказган эди. Ҳатто, нота китоби ҳам очик турар, пианино устида ёғочдан йўнилган, қайиққа ўхшаш бир шакл ҳам ётарди. Санталат уни аста кўлига олди. Қимматбаҳо бир буюмдек авайлаб ушлади. Кейин кўнглидаги ишонч, умид бирданига ғойиб бўлдию, даҳшатли хаёллар ёпирилиб кела бошлади. Юзини чангаллаб, пианино клавишларига бошини қўйди. Унинг йиғисига қўшилиб бир неча хил овоз бирданига даранглаб кетди. Усмонали югуриб кирди. Нима дейишини билмай туриб қолди.

— Сабр қилиб турайлик. Излашяпти-ку, ахир. Топилиб қолади. Мана мени айтди дерсиз. — Усмонали хотинининг елкасига кўлини қўйди. Тўзғиб, ёзилиб кетган сочларини текислаган бўлди. Санталат чангаллаб турган қайиқ сифат ёғочга кўзи тушди-ю, кўнгли бузилди. Унинг назарида бу ёғоч ўғлининг чала қолган иши, етолмаган орзу-армонидек туюлиб кетди. Кўп нарсалар эсига тушди. Лекин ҳозир хотинига таъна қиладиган пайт эмас эди. Бунинг устига ўзи кам бепарволик қилганини энди айниқса яхши сезиб турибди.

Фарҳод гўдаклигидан темир-терсакка ўч бўлди. Кўчада ётган мих, темир-терсакларни йиғиб келаверарди. Баъзида бу буюмлар Санталатнинг жонига тегиб, ҳаммасини улоқтирарди. Дадаси олиб келган кичкина ве-осипед бир ойга ҳам чидамади, ҳамма винтларини бураб чиқарди. Охири онаси уни ҳам чердакка чиқариб қўйди. Мактабга борганда ҳам Фарҳоднинг бу феъли қолмади. Ишдан чарчаб келган Санталат ўғлининг дарсини суриштирар, вазифаларини текширар, Фарҳоднинг хаёли бўлса аллақакларда, олдида очик турган китоб қолиб, бир четда уюлиб ётган ҳар хил ёғоч, тахта, қайчи, қоғозларга тикилиб онасининг гапини эшитмасди ҳам. Сабри тугаган Санталат бақариб чақариб уларни яна улоқтирарди.

Фарҳод тўртинчи синфга ўтгунча Санталат ҳам у билан синфма-синф ўқиб чиққандек бўлди. Ишдан келди дегунча, қайнонаси шикоят бошларди:

— Дарсини қилгани йўқ. Овқат ҳам емади. Анави Комил билан кечгача ўтинхонадан чиқмайди. Афтини қаранг, иштонини мих илибди. Вой, вой, афтинг қурмасин, болам.

Бу гаплардан кейин Санталатнинг ўғли билан тинч, хотиржам гаплашишга асаби етмасди.

Усмонали ўғлининг тинимсиз, бесаранжомлигини ўғил боланинг одатий иши деб, жуда ҳам парво қилавермасди. Фақат бир марта ота-оналар мажлисига бориб келгач, ўғлини ёнига ўтказиб гаплашмоқчи бўлди.

— Нега яхши ўқимайсан? Ота-оналарнинг ичида уятга қўйдинг-ку! Дарсга кулоқ солмас эмишсан?

— Соламан.

- Бўлмаса, нега билмайсан дарсларни?
 - Қизиқмас.
 - Нимаси қизиқмас?
 - Географиядан бошқаси қизиқмас.
 - География қизиқми?
 - Баъзида қизиқ. Денгизларни гапириб берганда. Денгизда қароқчи бўладими?
- Тажанг бўлиб турган Усмонали кулгидан ўзини зўрға тийди.
- Папканг қани?
 - Ана.
 - Кўрсатчи.

Тартибсиз жойлашган китоб-дафтарлар ичида қайчи, рангли қоғозлар. Мих, ҳар хил винтлар, кемаларнинг қинғир-қийшиқ сурати солинган альбом ҳам бор эди.

— Шу ҳам ўқувчининг папкаси бўлдимми?! Фарҳод индамади. Дазмол босаётган Санталат гапга аралашди.

— Ҳаммаси бекорчиликдан. Муаллим топиб келдим. Бекор юргунча музика ўргансин. Уйда тайёр пианино бўлгандан кейин.

— Керакмас.

— Жим ўтир! Керак-керакмаслигини сен эмас, биз биламиз.

Ана шундан кейин сочига оқ оралаган, ўрта ёш аёл — музика муаллими уларникига ҳафтада икки марта келадиган бўлди. Аёл паст овозда гапирар, оҳангида буйруқ ҳам, илтимос ҳам бўлардики, Фарҳод гап қайтаролмас, лекин ночор, бўйнидан боғлагандек ўтирганлиги шундоққина билиниб турарди. Икки йил шу аҳволда ўтди. Унча-мунча куйларни чаладиган ҳам бўлди, лекин онаси бошида қараб турмаса ҳеч қачон ўзича пианино ёнига келмас эди.

Кечки пайт ота-онаси ишдан қайтиши билан бувиси яна шикоят бошларди:

— Музикасини битгаям чалмади. Жаврай-жаврай жағим узилди.

Фарҳод бунақа вақтда бувисига зимдан хўмрайиб қараб кўярди. У бир марта аллақаяёқдаги тўғаракка қатнайман, деганида ҳам Санталат унамади:

— Кўча тўла машина. Сени ўйлаб ишда ҳам тинч ўтиролмайма энди, — деди.

Фарҳод кейинги кунларда жуда камгап, оғир бўлиб қолганди. Ўқиши ўртача бўлса ҳам ўзи қуйилиб қолгандай кўринарди. Усмонали ана шуларни ўйларди. Энди унинг назарида ўғил ўсмирлик даврининг орзу-хаёлларига бу уйдан ҳамдам тополмаганлигидан безиб кетгандек эди. Соғмикин? Зора бирон жойда юрган бўлса. У ҳамон жим турган телефон трубкасини кўтарди. Қулоғига узун гудок эшитилди. Яна кўйиб қўйди. Ҳали вақтли. Тонг отсин. Кечаси бунча узун бўлмаса-я. У осмонга қаради. Юлдузлар яна ҳам тиниқлашиб, йириқлашиб қолгандай. Ҳовлида хазонлар шитирлайди. Атроф жимжит. Ҳали замон шовқинга тўладиган шаҳар устидаги бу осудалик, бу жимжитлик ҳам Усмоналининг юрагини бадтар эзарди. Изламаган ери қолмади. Сувлар, касалхоналар, ҳатто ўликхоналаргача борди. Ўртоқларининг ҳаммасидан сўраб чиқди. Ҳеч ким кўрмаган, ҳеч ким ҳеч нарса билмайди. Унинг кўнглига чироқ ёқиб турган фақат битта нарса бор. Нон идишдан тўртта нон олиб кетган. Тўрттами, учтами, ишқилиб, нон олиб кетган.

Тонг ёриша бошлаганида телефон жиринглади. Санталат ҳам уйдан югуриб чиқди. Усмоналининг акаси экан телефон қилган. Бирон хушxabар борми, деб сўраётган эди. Кейин туни билан очиқ қолган дарвоза ғийқиллади-ю, кўйлакчан, совуқдан қунишганича Фарҳоднинг тенгдош ўртоғи Камол кириб келди. Бу бола ҳам уч кундан бери Санталат, Усмонали билан тенг ташвиш тортяпти. Ҳиндча эшитмаса турулмайдиган, кечгача магнитофон кўйиб қўшниларнинг жиғига тегадиган бу кўшиқ шайдоси уч кундан бери мотамсаро эди. Кўлларини қўлтиғига тикқанича, елкаларини қисиб айвон олдига келди. Кўзларини пирпиратиб мунгли назар билан Усмоналига қаради.

— Кел, ўғлим, чиқ бу ёққа. Камол айвон устунига суянди.

— Ҳалиги сурати ўзига ўхшармиди, — деди ғулдираб.

Усмонали Фарҳоднинг тарқатилган сурати ҳақида гап бораётганлигини дарров тушунди.

— Ҳа, ўхшайди.

— Менда ҳам битта сурати бор эди. — Камол қўлтиғига қисиб турган кичкина фотосуратни узатди. Пионер галстуги таққан, костюмининг ёқаси бир оз қайрилиб қолган Фарҳод кулимсираб қараб турарди. Афтидан, бу суратни болалардан биронтаси олган эди. Санталат унга тикилиб қолди.

— Қайлардасан, болагинам...

Камол гоҳ Усмоналига, гоҳ Санталатга қараб кўяр, нима деб буларга тасалли беришни билмасди.

— Бормайсизми? Хабар олиб турмасангиз, уларнинг ташвиши битта бизмасдирмиз.

— Одамлар ишга келсин, — деди Усмонали.

— Менга қара, — Санталат Камолнинг елкасидан кучоқлади. — Сенга ҳеч нарса демаганми? Бир ўйлаб кўр.

— Йўқ.

— Аввал гаплашиб ўтирганларингда ҳам бирон нарса демаганми?

— Йўқ. Бир марта, менинг ўрнимга пианинони сен ўргана қолсангчи, — деди. Жон деярдим, бизниқида пианино йўқда, дедим. Матрос бўламан, дерди. Бир марта йўл-йўл майка истаб тополмаганмиз.

Санталатнинг кўзига яна очиқ қолган пианино, унинг устидаги электр симларига тизилган кушларга ўхшаш нота белгилари келди. Хўрсиниб лабини тишлади.

Тонг отиши билан таниш-билишлар кўнғироқ қилиб сўрай бошлашди. Усмонали милицияга кетди. Санталат телефон ҳар жиринглаганида умид ва кўрқув билан трубкани кўтаради. Қайнонаси ҳавотирлик билан унга қараб турарди, кейин нималарнидир ғудраб ўз йўлига кетарди.

Усмонали бўшашиб қайтиб келди. У хотинининг юзига қарашга ҳам дош беролмай, қолди. Ҳеч кимдан садо чиқмасди. Яна телефон жиринглади. Трубкани Усмонали олди.

— А? Нима?... Хайрият-е... Омон эканми? Хайрият! Ҳозир бораман. Ҳозир!

У трубкани қўйди. Бирдан беҳол бўлиб ўзини стулга ташлади.

— Тирик экан.

Унинг ҳамма ёғидан тер сизиб чиқар, қўйлақларини бир зумдаёқ жикқа хўл қилган эди. У жуда беҳол бир ҳолатда эди.

Санталатнинг баданига титроқ кирди. Чарчаганлиги бирданига билинди. Энди у хурсандлигидан йиғларди. Ҳали ҳам шу ерда ўралашиб юрган Камол қичқириб, кўчага югурди.

— Урре! Топилди!!

Орадан икки-уч соат ўтгач, Усмонали Фарҳодни етаклаб кириб келди. У озиб кетган, кийимлари кир, ғижим эди. Санталат уни бағрига босганича қўйиб юбор-мас, алланималар дер, кир юзларидан тинмай ўпарди.

— Бўлди, бўлди, — деди Усмонали, — ювиниб олсин.

— Қорнинг очми? Овқат ейсанми? Ҳозир, ҳозир, — Санталат уйда гир айланарди-ю, ҳеч нарса тополмасди.

— Ҳозир овқат қилиб бераман. Палов қилиб берайми?

Лекин Фарҳод олдига қўйилган узум билан нонни шунчалик бир иштаҳа, ташналик билан ердик, қараб туриб Санталатнинг кўзидан бадтар ёш қуйиларди. Бир зумда ҳовли кулгига тўлди. Ошхонада жиз-биз бошланди. Фарҳод ювингани кириб кетди. Ҳуши энди ўзига кела бошлаган Санталат эридан сўради:

— Қаерда экан?

— Денгизни, матросларни излаб поездда кетаётган экан. Москва йўлидан ушлаб келишибди.

Кечкурунга бориб Камолларникидан ҳам ҳиндча ашула эшитилиб қолди.

ҚАРЗ

Ёзнинг охири, кузнинг боши эди. Осмон тиниқ, сувлар тинган. Япроқлар ҳали сарғаймаган. Кўм-кўк пахтазорнинг устида шуълами, ҳавоми майин, сокин жимир-лайди. Ғўзалар кўсак туғиб ётибди. Йўлдан тез-тез машиналар ўтиб турган бўлса ҳам сершовқин шаҳардан кейин Абдурахмонга бу жойлар жуда жимжит туюларди. У ўзи ҳам тушунолмаган ғалати бир кўнгил хиралик билан йўлга чиққан эди. Янги-янги манзараларга алаҳсиганиданми ёки болалиги кечган йўллар, жойларнинг сер-гаклантирувчи хотиралариданми, юрагидаги ғубор бирдан кўтарилгандай бўлди, руҳи енгил тортди.

Қаттиқ бетобликдан кейин негадир унинг кўнгил қишлоғини кўмсаб қолди. Лекин кимнинг олдига боради. У жойда ҳеч кими йўқ. Ота-онаси ўлиб кетган. Болаликдаги ўртоқларидан ким қолган қишлоқда, уни ҳам билмасди. Орадан ўттиз-қирқ йил ўтгандан кейин борлари ҳам танирмиди. Лекин, барибир унинг кўнгил шу жойларни кўмсарди. У тез-тез қишлоғи, болалиги ҳақида гапирадиган, ҳамма икир-чикирларни эслайдиган бўлиб қолди. Бир куни онасининг ошқовоқ сомсага усталигини гапириб кетди:

— Жилди юпқа, ўзи катта-катта бўларди. Аччиқ, ичидан майда қизил қалампирлар кўришиб турарди. Нон ёпдими, албатта ё пиёз сомса, ё ошқовоқ сомса қиларди.

— Намунча, — деди китоб ўқиб ўтирган қизи, — ойим шундоқ ширин гўшт сомсаларни қилиб берса ҳам қаёқдаги ошқовоқ сомса эсингиздан чиқмайди-я.

Дам-бадам телевизорга қараб алланарса тикиб ўтирган хотини қизига бир қараб қўйди-да, эрига ўгирилди.

— Бир бориб айланиб келсангиз-чи, — деди юмшоқ, меҳрибон овоз билан, — ҳохласангиз мен бирга борай.

— Кимникига? — деди бўшашиб Абдурахмон.

— Кўчада қолмасмиз. Одамлар бор-ку, ахир. Абдурахмон индамади. Кўни-қўшни, ёр-ошноларидан биронтаси билан алоқа боғлаб қолмаганлигини яқиндан бери, айниқса, кўп ўйларди. Болалари унинг кайфиятини қаёқдан ҳам тушунишсин? Обод шаҳарда, шинам, қулай уйларда яшаб туриб, томига ошқовоқ чирмашган пастак айвонини, пашшасини кўриган сигир, қўйларни, ажриқ устидан тушган ингичка, сўкмоқ йўллар, яккачўп кўприкларни ҳадеб гапиравериш, балки чиндан ҳам ношукурликдир. Лекин ўша йўлларда унинг болалиги, қайнаётган сутдек тошқин, беғубор, осуда дамлари ўтган бўлса-чи! Ёшлик билан алоқадор ҳамма нарсанинг борган сайин сеҳри ортиб, жозибаси кўпайиб бораверар экан. Орага йиллар суқилган сайин юракдаги интилиш, соғиниш ортаверар экан.

Поезддан тушгандан кейин унинг машинага ҳам чиққиси келмади. Юки йўқ, портфелига эҳтиётдан битта кўйлак билан битта майка, сочиқ, пайпоқ солиб олган эди, холос. У катта йўлнинг бир томонидаги тротуардан шошмасдан борарди. Кун қайтган бўлса ҳам иссиқнинг тафти баланд, шарқираб оқаётган ариқ бўйидаги толлар тагидан салқин шабада эсиб, дам-бадам юз-кўзларига ҳузур берарди. Қишлоқ жуда ўзгариб кетганлигидан Абдурахмон тахминлаб борарди. Баъзан тўхтаб, адашмадимми, дегандек, у ёқ-бу ёққа аланглар, яна тусмоллаб юриб кетарди.

Ёш, қалин теракзор орасидаги чойхонада одам сийрак. Сўриларнинг бирида иккита чол гурунглашиб ўтирар, йўловчилардан бўлса керак, ёшроқ бир киши «Жигули» машинасини ювар, ариқ лабида қопқоғи очиқ чойнак билан чой тўлдирилган пиёла турарди. Абдурахмон чолларга салом бериб ўтиб, бўш сўрилардан бирининг четига ўтирди. Ўрта яшар, мўйловдор чойхоначи тўшак кўтариб чикди.

— Келинг, меҳмон, — деди тавозе билан, — хуш кўрдик.

— Овора бўлманг эди.

— Қора чойми, кўкми?

— Барибир.

Чойхоначи патнисда ёнига печак, оқ қанд солинган иккита юмшоқ нон билан пиёла, чойнак олиб келди. Чойхоначилар четдан келган одамни дарров билишади. Уларга алоҳида меҳмоннавозлик қилиб кўнглини олишга ҳаракат қиладилар. Кетма-кет бир коса ковун билан узум солинган тарелкани кўтариб келди.

— Раҳмат, уринманг.

— Оворагарчилиги борми, меҳмон. Йўл ғуборини олади. Узоқдан келаяпсиз дейман?

— Ҳа, Тошкентдан.

Шу пайт капот ва устлари гул, ленталар билан беа-тилган «Волга» машинаси бошчилигида беш-олтита машиналар ғизиллаб ўтиб кетди. Чиройли кийинган ёш-яланглар лип этиб кўриниб қолишди.

— Хаҳ, қурмагурлар, қаддингни ур! — деди самоварчи завқ билан кафтларини бир-бирига ишқалаб. — Машинани келин боланинг ўзи хайдаб қолмабди яхши.

Чолларнинг ҳам, машина юваётган кишининг ҳам нигоҳи ўша томонда эди.

— Битта механизатор қиз битта механизатор йигитга тегяпти. Бугун тўйлари, — деди чойхоначи, — иккаласи ҳам донгдор, икковининг ҳам машинаси бор. Қизи тушмагур, шунақа хайдайдики, сувдек сузади деяверинг. Ўтиб қолса ҳамманинг кўзи ўшанда бўлади. Хўп ажойиб замонлар бўляпти-да! Авваллари тўртта оти борнинг димоғидан қурт тушарди. Ҳозир шу машиналарни тўқсон от кучига тенг дейишадими?!

Абдурахмон кулиб кўйди.

— Улар қайси қишлоқдан?

— Шу ўзимизнинг учкудуклик. Солияхон бор-ку, герой, ўшанинг жамоасидан.

Абдурахмоннинг кўзлари қисилди. Ниманидир хотиралашга уринди.

— Солияхон... Фамилияси нима?

— Болтаева. Танийсизми? «Қизил Юлдуз»нинг раиси-да.

Абдурахмон рўмолчаси билан терлаган бўйин ва юзларини артар экан, индамай қолди. У билган Солиянинг фамилияси бошқа эди. Газеталарда ҳам бир-икки учратганда, шунинг учун аҳамият бермаганди. Турмушга чиққандир ахир, балки фамилияси ўзгаргандир.

— Солияхон қаерлик ўзи?

— Шу ерлик.

— Жамоасигача ҳали узоқми?

— Ҳа, анча бор. Хў, Жиянбой! Жамоага кетяпсизми?

Машинасини ювиб бўлиб, тикка турганича чой хўплаётган йигит унга қараб бош силкиди.

— Меҳмонни олиб кетмайсизми?

— Майли, майли.

Машина текис, асфальт йўлдан ғизиллаб борарди. Далалар тугаб, кўчанинг икки четида бир хилда тушган ғиштин иморатлар кўрина бошлади.

— Жуда ўзгариб кетибди қишлоқ. Жиянбой ялт этиб Абдурахмонга қаради.

— Аввал ҳам келганмисиз?

Абдурахмон секин хўрсиниб кўйди-ю, жавоб бермади.

— Айбга буюрмайсиз, кимникига келяпсиз?

— Ўзим ҳам билмайман.

Машина бирдан секинлагандай бўлди. Жиянбой кўзини тез-тез йўлдан олиб, унга хайронлик билан қараб қўяр, тушунолмас, сўрашга ҳам тортинарди.

— Асли шу қишлоқликман. Сиз ёшсиз, билмасангиз керак, Абдухалил деган одамнинг ўғлиман. Кўп бўлган кетиб қолганимга. Қариганимда бир кўмсаб қолдим.

— Соз бўпти-да! Ундай бўлса, тўғри уйга боравер-миз. Дадам бор, жуда хурсанд бўладилар.

— Раҳмат.

Деворлари янги оқланиб, янги бўялган катта дарвоза олдида одамлар гавжум эди. Тол соясида энгил машиналар қатор тизилиб турар, катта-кичик болалар ҳам шу ерда. Жиянбой секинлаб келиб тўхтади.

— Босиб ўтиб кетсак хафа бўлишади. Бир пиёладан чой ичамиз энди.

Оқ яктак кийган ўрта яшар одам билан ёшроқ йигит машина ёнига келишди.

— Келинглар, келинглар, қани, ичкарига.

— Меҳмон олиб келяпман, — деди кулиб Жиянбой, — яхши меҳмон ош устига, дейдилар.

Мезбонлар тавозе билан уларни ичкарига кузатишди. Катта, кенг ҳовлига стол-стуллар қўйилган, тўрдаги баланд айвонда хотин-халаж кўринар, ишком тагидаги чорпояда машшоқлар ялла қилардилар. Ёш-ёш йигитлар микрофон ўрнатиш, дарахтларга сим тортиб, лампочка осиб билан овора эдилар. Бир зумда дастурхон ёзилиб, мастава келтирилди.

— Механизаторимиз уйланыпти, — тушунтирди Жиянбой, — ҳали машиналар ўтганда кўзингиз тушгандир.

— Э, ўшаларми, — деди Абдурахмон атрофга аланглаб. У биронта одамни таниб қолармикинман, деган умидда эди. Қора атлас кўйлак кийган тўлагина аёл дарвозада кўринди. Унинг истикболига аёллар, эркалар туришди. Аёл кўлидаги қоғозга ўроғлик нарсани хотинлардан бирига узатар экан, улар билан кучоқлашиб кўришди.

— Тўйлар муборак бўлсин! — деди кейин ўткир овоз билан, — ҳамма нарса тахтми? Камчиликлар бўлса, айтинглар.

Абдурахмон уни таниган эди. Ўша Солия. Фақат у вақтда нозиккина қиз эди. Барваста, серсават аёл бўлибди. Ҳаво ранг рўмоли остидан оқ оралаган сочлари кўриниб турар, тўлалигиданми, юзидаги сувчечак ўрни ҳам билинмай кетибди. Атрофини майда ажинлар ўраган кўзларигина ўзгармаган. Ҳали ҳам тийрак, ўткир. У тикка турганича аёллар билан ниманидир гаплашар, Абдурахмон томонга қарамас эди. Абдурахмоннинг унга тикилиб қолганини кўрган Жиянбой:

— Раисимиз, — деди шивирлаб.

— Чақиришининг иложи борми?

— Албатта, — Жиянбой дик этиб турди-ю, унинг олдига бориб алланарса деди. Солияхон бош ирғади, кейин Абдурахмон томонга бир қараб қўйди. Гапидан тўхтаб яна қаради. Абдурахмон ўрнидан турди. Солияхон унга яқинроқ келди, тикилиб қаради.

— Абдурахмон?! — у келиб қўлини узатди, — ростданми? Адашмадимми?

— Рост, рост, худди ўзи, — деди кулиб Абдурахмон.

— Бор экансиз-ку!

— Йўқолган ҳамқишлоғимизни мен топиб келдим, опа, — деди кулиб Жиянбой.

— Йўқолганда қандоқ! Сувга чўккандай.

— Уйни, ҳовлини ҳам ташлаб кетавердингиз? — деди Солияхон ҳол-аҳвол сўрашиб бўлгандан кейин, — аввалига ҳар қалай чироғи ёниб турсин, деб эвакуацияга келганлардан ўтказиб қўйишди. Кейинча жамоа қурти боқилди. Охири йўлга тушиб бузилиб кетди.

— Сизларники ҳамми?

— Ҳа, бошқа жойдамиз ҳозир.

— Онангиз бардамми?

— Қариб қолди. Ҳеч эсидан чиқармайди сизни, ўзи ҳам келиб қолса керак, — унинг кўзи дарвозадан кирган баланд бўй, қорачадан келган кишига тушди-ю, қўли билан имлаб чақирди. — Болтаев!

Болтаев галифе шими устидан кийган оқ кўйлагининг этақларини тортиб, камарини тўғрилар экан, Солияхон ёнига келди.

— Ким бу? Таниб олинг-чи! — Солияхон кулиб Аб-дурахмонга ишора қилди. Иккалалари бир нафас тики-либ қолишди, кейин бирдан кучоқлашиб кетишди.

— Осмондан тушдим, ердан чиқдим бу? Ё тавба!

Бир зумда бу хабар тўйхонага тарқалди.

— Абдухалилнинг ўғли экан.

— Ие, Абдурахмонми? Тирик эканми?

Бунақа гаплар Абдурахмоннинг қулоғига чалинар, дам ўтмай янги-янги одамлар у билан кўришгани келардилар. Бир чол кўз ёши қилиб, кучоқлаб, ўпиб кўришди.

— Бор экансан-ку, болам, — деди белбоғининг учига кўзини артиб. Абдурахмонга унинг қаеридир таниш кўринарди. Дадасининг ўртоқларидан бўлса керак.

Солияхон айвонга, хотинлар орасига бориб гаптопиб келди:

— Бувим ҳам келибди. Айтдим. Ана, сабри чидамай ўзи келяпти.

Абдурахмон ҳассасига таяниб, сал энгашиганича шу томонга келаётган кампирни кўрди-ю, ўрнидан туриб у томонга юрди.

— Ассалому алайкум.

Кампир унга бир зумгина тикилди. Кейин энгашган Абдурахмоннинг бўйнидан кучоқлаб, хўнграб йиғлаб юборди. Ҳассаси ерга тушиб кетди. Унинг кенг енгига ўралган ориқ, нимжон кўллари Абдурахмоннинг бўйнида қалтирарди.

— Худога шукур, тирик экансан. Худога шукур. — Ўзингиз бардаммисиз, бувижон?

— Тушларимга кирардинг, — кампир унинг елкаларидан силаб, юзларига тикиларди, — онагинанг билан қандоқ эдик ахир. Бор экансан-ку, шунча вақт келмабсан, бемехр бўпсан-да, болам.

Абдурахмон нима жавоб беришни билмас эди. У ҳаяжон ва андишадан қизарарди. Уни ҳеч ким эсидан чиқармабди. Ҳатто соғинишибди, кўргилари келибди. Абдурахмоннинг димоғига онасининг ҳиди урилгандай бўлди. Кўзида ёш қалқиди. Солияхон кампирни зўрға олиб кетди.

— Уйга боргин. Гаплашолмадим, дийдорингга тўёлмадим.

— Бораман, бораман.

— Боради, албатта, боради.

Болтаев ўртоқларига хабар бериб бўлган экан. Ҳаммаси йиғилишди. Улар шу куни урушдан қайтмаганларни қайта-қайта эшлашди.

Ёр-ёр, ўйин-кулги, чирманда, карнай-сурнай овозлари ичида келин келди. Бу маросимни бир нафасгина томоша қилишди-ю, яна ташналик билан суҳбатга шўнғишди. Таниш-билишларининг ҳаммаси ҳам уни уйига олиб кетгиси келар, таклиф қилишарди. Лекин, у шу куни ёлғиз қолмоқчи. Болалиги ўтган, ота-онасининг қадами теккан шу кўчаларда ёлғиз юрмоқчи, юрагини ағдар-тўнтар қилиб юборган меҳр-оқибат ҳақида, унга интизор бўлиб яшаган мана шу одамлар ҳақида ёлғиз, танҳо ўй сурмоқчи эди. У қарзга ботган одамдек қочишга жой то-полмасди. Ҳуллас, унинг кўнгли ҳозир ёлғизликни тилар эди. Ўзи билан ўзи ҳисоблашмоқчи эди. Улар тўй тугамаёқ кўчага чиқишди. Раисдан андиша қилибми, бошқалар индамай туришарди. Болтаев машина рулига ўтирди. Солияхон Абдурахмонни унинг ёнига таклиф қилиб, ўзи орқага чиқди. Кузатгани чиққанлар ночор, ноилож, эртагача, деб хайрлашиб қолишди.

— Битта илтимос, — деди Абдурахмон илтижоли оҳангда, — меҳмонхонага борсам.

— Бу нимаси?

— Жон дўстим! Солияхон! Бугунча, бир кўнга. Илтимос!

Болтаев хайрон бўлиб хотинига қаради. Солияхон Абдурахмоннинг ялинчоқ назарини кўриб елка қисди.

— Майли, — деди кейин.

Машина катта дарвозадан кириб, баланд кўтарилган ишкомлар тагидан юриб кетди. Ҳовуз ёнидаги ялангликда тўхтади. Машинадан тушишди. Катта боғнинг ўртасига қурилган икки қават иморатнинг атрофи айланасига айвон эди. Биринчи айвон шифтидаги электр нуридан боғ

ичи хиёл ёришиб турарди.

— Шокиржон!

— Лаббай, опа! Келинлар, — ичкаридан чиқиб келган жуссаси кичикроқ бир одам қўл олиб сўрашди, — келинлар, — деди яна қўлини кўксига қўйиб.

— Эрталабгача меҳмонни сизга топширамиз. Зерик-тириб, чарчатиб қўймайсиз-да.

— Жоним билан.

Абдурахмон шу кеча мижжа қоқмади ҳисоб. Бир томондан хурсанд, ота-онасининг нафаси келиб турган ҳаво уларни дам-бадам ёдига соларди. Шокиржон чой дамлаб кирди. Стол устида ҳар хил ширинликлар турарди. Ўзи бир оз гаплашиб ўтирди-да, дам олинг бўлмаса, деб чиқиб кетди. Абдурахмон чиройли ёғоч каравотга тўшалган, оппоқ ғилоф кийдирилган атлас кўрпа қатини очди-ю, ётмади, аста айвонга чикди. Кўкда юлдузлар жимирлар, салқин шабада эсиб турар, япроқлар шитирлаши гоҳ кучайиб, гоҳ пасаярди, узокдан чигирткаларнинг чириллаши, бақаларнинг қуриллаши эшитилар, буларнинг ҳаммаси уни хотиралар оғушига чақирарди.

Солия билан бир девор кўшни эдилар. Бирга сугир боқишар, бирга мактабга боришарди. Абдурахмоннинг дадасидан урушнинг бошидаёқ қора хат келди. Онаси бу дардни кўтаролмади. Ёлғиз қолган Абдурахмонга Солиянинг онаси ғамхўрлик қилар, кўнглини кўтаришга уринарди. Лекин Абдурахмон бу жойларга сиғмади. Ёлғиз уйга киролмасди. Онаси чиқиб келаётгандай, қараб тургандай бўлаверарди. Кетиб қолди. Тўғри келган ишни қилиб юрди. Юк ташиди, кўмир туширди. Айланиб Тошкентга бориб қолди. Ўша жойдан армияга кетди. Яна қайтиб келди. Ишга жойлашди. Яхши одамларнинг маслаҳати билан кечки мактабда ўқиди. Кейин институтга кирди. Уйланиб рўзгорлик бўлди-ю, бутунлай ўрнашиб қолди. Тенгдошлари неварга кўрибди. У кечроқ уйлангани учун ҳали қиз чиқариб, ўғил уйлаганича йўқ. Солия ҳам невараларим бор, деди. У пайтларда нозиккина қиз эди. Оналари бир-бирларини гоҳ куда, гоҳ овсин, деб чақирарди. Болтаева... эрининг фамилиясига ўтган экан-да.

У ўрнига ётганда хўрозлар кичқира бошлаган эди.

Аввал машина юргандай бўлди. Кейин эшиклари қарсиллаб очилиб ёпилди-ю, аллакимнинг овози эшитилди. Абдурахмон кўзини очди. Уфқ оқариб келарди. Бир нафасдан кейин сахарги бу жимжитликни яна машинанинг овози бузди. У ўрнидан турганда деразадан дарвоза томонга келаётган енгил машинани кўрди. Сочикни елкасига ташлаб ювингани чикди. Шокиржон югуриб келди.

— Яхши дам олдингизми?

— Раҳмат. Биров келдими?

— Раис опа канал томонга қулоқдан хабар олгани кетдилар. Келаман, жилмасин, дедилар. Жуда вақтли туриб олибсиз-да?

— Шу атрофда сой бор эди.

— Ҳа, бор-бор.

— Орқасида, баландликда қабристон бўларди.

— Ҳозир ҳам бор.

Абдурахмон ювиниб, кийиниб чикди.

— Ҳа, меҳмон йўл бўлсин?

— Тезда келаман.

— Нонушта қилиб олсангиз бўларди, — Шокиржон бирдан тушуниб қолди шекилли, овози ҳазин чикди.

— Келиб.

У қабристонга етганда ёруғ тушиб қолган эди. Қовжираган кўкатларни босиб, қабрларни оралаб аста тепаликка чиқиб борарди. Ён бағирликда тўхтаб атрофга аланглади. Қайси томонда эди. Ўннга юриши керакдир. Баъзи қабрларга мрамар лавҳалар ўтқазилган, баъзиларида ҳеч нарса йўқ. Тошданми, ғиштданми белги қўйилганлари ҳам бор. Баъзиларида бу ҳам йўқ эди. У

тахмин қилган жойига келди. Қолармиди. Шунча йил бошига биров келмагандан кейин қолармиди. Ҳаёли шундай дер эди-ю, кўзи изларди. Атрофи панжара билан ўралган кичкина қабрнинг бош томонидаги ёзувга кўзи тушди. Онаси билан оти ҳам, фамилияси ҳам бир хил экан. Шошма, унинг ўзи-ку, ахир. У яна хатга қаради. Ҳа, туғилган, ўлган йили ҳам ўша. Ким? Ким қилган буни? У яна атрофга аланглади. Ҳа, худди ўша жойда турибди. Кўз ёшлари томоғини бўғди. Қабр ёнига тиз чўкди. У ҳозир онасининг юзидаги ҳар битта чизикни кўриб турарди.

— Онажон... Келдим. Онажон, кечиринг мени. Онажоним... Ўғил бўлдимми мен ҳам... Кечиринг.

Унинг шу томонга ўтганини кўрган қоровул чол анча вақтгача кўйиб берди. Ҳадеганда туравермагандан кейин томоқ кириб, йўталиб аста унинг ёнига келди. Чўнқайиб ўтириб Қуръон тиловоот қила бошлади. Юзига фотиҳа тортиб, бу нотаниш одамга аста, савол назари билан қаради.

— Бу ёдгорликни ким қилдирган? Билмайсизми?

— Биладан, раис қилдирган. Сиз кимлари бўласиз? Абдурахмон жавоб ўрнига аста хўрсиниб, бошини эгди.

— Туринг, узок ўтириб қолдингиз. Қандоқ қиламиз, дунёнинг ишлари шунақа экан.

Абударҳмон ўрнидан турди-ю, юраги узилиб қолаётгандай яна орқасига қаради.

— Ана, раиснинг ўзлари ҳам келяптилар, — деди қоровул чол. Абдурахмон ялт этиб пастликка қаради. Соё бўйида ҳаво ранг машина турар, атлас кўйлагининг этагини бир кўли билан салгина ушлаб, Солияхон шу томонга чиқиб келарди.

КЕЧИКИШ

Мана, бир ойдирки, Хуршидбекнинг ороми йўқ. Юрса ҳам, турса ҳам онасининг маъюс, меҳрибон нигоҳи кўзидан кетмайди. Аввалига таъзияга келган одамлар билан овуниб юрган эканми, уларнинг оёғи товсилгандан кейин кўнгилни эзадиган бир жимжитлик ичида қолгандек эди. Онаси бир томондаги кичкина уйчасида индамайгина ўтирса ҳам ҳовлиларининг файзи эканлиги энди билинапти.

Хуршидбек секингина сўлиш олиб, ўша уй томонга қаради. Деразаси ҳам, эшиги ҳам ёпик. Уйнинг ҳозирги сокин, жимжит туриши ҳам онасига ўхшаб кетди.

Онаси ҳамаша ўғлини аяб, андиша билан яшади. Ҳеч қачон ўзига эътибор талаб қилмади. Ҳатто бирон нарса олиб бергин, деганини ёки пул-мул сўраганини ҳам Хуршидбек эслаёлмайди. У фақат бир мартагина ўғлидан сўради. Ўшанда ҳам тили билан эмас, дили билан, кўзлари билан сўради. Лекин... Хуршидбекнинг нафаси қисилди. Хотиралардан қочмоқчидек ўрнидан туриб кетди.

Ҳовлининг ўртасидаги стол олдида ўғли тикка турганича тарвуз косасини қошиқ билан шилиб кириб ичарди.

— Секинроқ! — деди Хуршидбек унга ижирғаниб қараб, — мунча хўриллатасан?!

Бола отасига бир қараб қўйди-ю, оғзини қўллари билан артиб, деворга суёғлик велосипеди томонга юрди.

— Пўчокни ким олади?!

Ўғли яна боягидай нигоҳ билан унга қаради, зарда аралаш пўчокни олиб бориб ахлат челагига ташлади-да, велосипедини етаклаб кўчага чиқиб кетди. Ошхонада жаз-биз қилиб, сабзи-пиёз қовураётган хотини уларнинг овозини эшитдим, бошини чиқариб бир қараб қўйди.

Яна ҳовли жимжит бўлиб қолди. Декабрь яқинлашиб қолаётган бўлса ҳам ҳаво иссиқ, ҳали ҳеч қандай ёғингарчилик бўлгани йўқ эди. Ерга охирги хазонлар тўки-лар, қуёш ҳам бота бошлаган, осмон тиник, ҳаво мўътадил бўлса-да, табиатнинг ўзида ҳам қандайдир дилни ҳаёлга мойил қиладиган бир кайфият бор эди. Хуршид-бек яна онасининг уйи томонга қаради.

Ёзда Хуршидбек хотини билан бир вақтда отпусқа олди. Айланиб дам олиб келишни мўлжаллаб қўйишган эди. Бирданига ҳамшаҳарларидан бири гап топиб келиб қолди. Белоруссия томонга саёхатга борган экан. Ўрмонда бир қабрни кўрган эмиш. Қараса, фамилияси ҳам, исми ҳам Хуршидбекнинг дадасиники экан. Ўша жойда яшаётганлардан суриштирибди. Разведкачининг қабри, дейишибди. Аввал устида кичкина тахтачага ёзиб қўйилган хати бор экан. Кейинча ўша ер аҳолиси уни яхшилаб кўтариб, исми фамилиясини мрамор тошга ёздириб қўйишибди. Хуршидбек ростдан ҳам дадасининг разведкачи бўлганини эшитган эди.

Бу хабар кутилмаганда хурсандчилик олиб келди-ю, эски дардларни қўзғаб ҳам кетди. Кўниккан асаб ва хотиралар қайта бошдан жонланди. Айниқса, онаси жуда ўйчан бўлиб қолди. У нимадир демоқчи бўларди, лекин айтолмасди. Ўғли билан келини Иссиққўлга бориш ҳаракатида эдилар. Бир куни чой ичиб ўтиришганида Хуршидбек онасининг ана шу маъюс юзига кўзи тушиб, ўйланиб қолди.

— Ойи, биз кетсак, ёлғиз зерикиб қолмайсизми?

— Қўни-қўшнилари бор, болам. Нега зерикаман?

— Ё неварангизни олиб қолгингиз келмаяптими? Тўғриси айтаверинг.

— Нега энди? Шунча вақт бағримда-ку. — Ростдан ҳам ўғли ҳамаша бувиси билан бирга, дарсини ҳам ўша уйда қилар, ётиш-туриши ҳам ўша ёқда эди.

— Даданг мусофир бўлиб ётгандир, деб ўйлайман, болам, — деди онаси бир нафасдан кейин. — Аввал билмас эдим, чорам йўқ эди. Энди куч-қувватдан қолганимда хабарини эшитдим.

Орага бирдан жимжитлик тушди. Онаси бу гал ҳам дилидаги истакни айтолмади, ўғли билан келинининг йўлини тўсишдан андиша қилди. Лекин кўнгли, дили ўша ёққа талпинаётганини Хуршидбек сезиб турарди. Йўлга ҳозирланаётган хотинини, отпускарларининг ўтиб кетиб қолишини ўйлади.

— Майли, — деди кейин онасига таскин бермоқчи бўлиб, — янаги ёзга олиб борамиз. Мана, келинингизнинг ўзи бош бўлиб олиб боради, тўғрими?

Телевизор кўриб ўтирган хотини бош қимирлатди. Кейин қайнонасини юпатмоқчи бўлди шекилли:

— Мусофир бўлиб ётибди деманг, ойи. Одамлар қараб туришган бўлса, текислаб йўқотиб юборишмабди-ку ахир!

— Барака топишсин, — деди кампир шивирлаб.

— Бўлди, бўлди, янаги отпускарда борганимиз бўлсин! — бу қатъий қарор билан Хуршидбек онасини хурсанд қилмоқчи эди. Лекин кампир индамади, ғалати бир кулимсираб қўйди, холос. Унинг шунақа одати бор эди. Ҳеч кимга гапқайтармас, бирон нарсадан норози бўлганда ҳам бир хўрсиниб индамай қўя қоларди. Бу гал ҳам шундай қилди. Балки ҳеч кимга муҳтож бўлмаган ёшлик пайтларини эслагандир. Балки ўзининг кундан-кун кучдан қолаётганини, янаги ёзга бор-йўқлигини ўйлагандир. Балки, ҳаётда муқаддас, кечиктирмай тавоф қиладиган нарсалар борлигини тушунмаган иккита нодоннинг устидан кулгандир.

Ҳар қалай, у невараси билан мунғайиб дарвоза кесакисига суянганича қолди-ю, Хуршидбек хотинини олиб Иссиққўлга кетди.

Хуршидбек яна бўғилгандек бўлди. Хотини ошхонадан чиқиб, ўрадан турп олиб кириб кетди. Эрига ғалати бир қараш қилиб қўйди. Юраги сиқилиб турган бўлса ҳам Хуршидбек буни сизди. Ишдан келганидан бери саланглаб ҳовлида юрганига балки хотинининг ғаши келгандир. Унинг бирон ишга қўл ургиси ҳам келмас, бирон кимса билан гапиришгиси ҳам йўқ эди.

Ўғли челаққа ташлаб кетган тарвуз косасининг пўчоғини мусичалар чўқир, Хуршидбекнинг лоқайд, бефарқ кайфиятини билгандай ундан ҳайқишмас, дам-ба-дам бошларини кўтариб унга қараб кўярдилар, холос. Онаси, киши билан мусичаларни боқиб чиқарди. Қор ёғиб дон топиш қийин бўлиб қолганида қора-қурт мусичалар шумшайишиб шу ҳовлига йиғилишарди. Кампир нонларнинг увоғи борми, қолган-қутган овқат борми, уларга тўқиб берар, улар ҳам ҳеч бир чўчимай онаси-нинг оёқлари тагида юришаверарди.

Хуршидбекнинг назарида мусичалар ҳам ўзига ўхшаб етим бўлиб қолгандек эди. У шу тобда мусичаларга дон бергиси келиб кетди. Уйга кириб, идишларни қаради. Қолган овқат тополмади шекилли, ярим пиёла гуруч олиб чиқиб, тарвуз пўчоғи ёнига сочди. Унинг ниятидан беҳабар мусичалар кўрқиб учиб кетишди. Ошхонадан чиққан хотинининг кўзи ерда сочилиб ётган гуручларга тушди.

— Эсингиз жойидами ўзи? Гуруч билан боқиб бўларканми! Йўлга сепганингизни қаранг-а, — у шундай деди-ю, жаҳл билан супурги олиб келиб, гуручларни бир четга супуриб тўплаб қўйди. Хуршидбек хўрсиниб нари кетди. Унинг ич-этини еб ётган армонни фақат ўзи биларди. Онаси шу биттагина ўғлини деб умрини ўтказганини, қайси ҳасратда бокқанини ҳам фақат ўзи билади. Қандай унутади-ю, қандай кўникади энди. Бир хил тошбағир одамлар бўлади. Улар учун ҳамма нарса осон, унутиш ҳам, севиш ҳам, ажралиш ҳам. Улар кўп қалбларни яра қиладилар-у, ўзлари бешикаст қолаверадилар. Ота-онадан ажралиш, уларнинг йўқлигига кўникиш осон эканми? Айниқса, юрагингни армон тирнаб ётганда. Қани энди, ҳозир тирик бўлса поездда эмас, бошига кўтариб пиёда олиб боришга ҳам рози бўларди. Ўз оромини ўйлади-ю, лекин онасининг бунақа пишиб қолганини хаёлига келтирмади. Бўлмаса жуда ҳам қариган эмас эди. Олтмиш бешга кирган эди. Саксон-тўқсонга кириб юрганлар ҳам бор-ку. Бироқ онаси текис ҳаёт кечирмади. Келинчаклигида тул қолди. Ота дийдорини кўрмаган фарзандининг устида балки кечалари юм-юм йиғлаб чиққандир. Қайнонаси, қайнотасини кўмди. Битта

қайнисинглиси жанжал қилиб ҳовлининг яримини бўлиб олиб, бировга сотиб юборди. Ўртага девор урилди. Бир парча ҳовли билан ярми сотилган уйда қолишди. Қизининг бебахтлигидан хафа бўлиб кетган бувиси ҳам бевақт оламдан ўтди. Ягона тасалли берадиган кишисидан ҳам ажралган она бутун меҳри, бутун умидини Хуршидбекка тикди. Авваллари артелда, кейинчалик фабрикада ишлади. Ўғлини яхши кийинтирди, яхши едирди. Лекин чарчаб, ишдан бир аҳволда қайтганини Хуршид неча марталаб кўрган, яна ўша чарчоғлик билан машина ғилдиратиб иш тикканларида унинг биқинида алламаҳалгача ухламай ўтирарди. Уғлининг бўйи чўзилган сайин онанинг кувончи ортгандек, қадди тикланаётгандек бўларди. Бу кувончни ҳам Хуршидбек унинг кўзларидан сезиб турарди. Балки кўрмаган бахти, топмаган ҳузурларини ана шу ўғилчасидан дилида кутиб, умид қилиб яшагандир. Лекин ўғли нима қилди? Узининг ҳозирги ҳолатини енгиллатадиган, юрагига ёруғлик туширадиган бирон хатти-ҳаракатини эслай олмасдан доғда эди у.

Институтни битирди. Уйланди, жой қилди. Онаси йиққан-терганини сарфлади, ўғлиникини асради. Уста боқди. Кейинча уй юмуши, невараларига қараш билан умрини ўтказди. Фалончининг онаси фалон нарсани кийибди, менга ҳам олиб бер, дегани йўқ. Фалон ёшга кирганимга тўй қилиб бер, дегани йўқ. Тағин қайтага пенсия пулини ҳам шуларга сарфларди. Ўйлаб қараса, у бир шамдек ёниб яшабди.

Хуршидбек Иссиққўлдан қайтиб келганда онасининг ранги кўзига ғалатироқ кўринди. Отасининг бир марта унутилган дарди қайта пайдо бўлганида кекса қалби кўтаролмадимикан? Ўтган умрининг кўчаларига хотиралар, балки, ҳадеб бошлаб кетавергандир, ўй ўйлаб ўзини ўзи егандир. Балки ўрмонда жимжитгина турган қабр устига дод-фарёд билан ҳаёлан неча марта бориб келгандир.

У соғлигидан шикоят қилмади-ю, бирданига ётиб қолди. Ҳаммани армонда қолдириб тўсатдан бир кечада оламдан ўтди-қўйди. Хуршидбек бунақа бўлишини сира ўйламаган эди. Бўлмаса, ҳамма нарсадан кечиб, ҳар қандай шароитда бўлса ҳам онасини отасининг қабрига олиб бормасмиди. Она бечора юрагида йиғилиб ётган ҳасратларини ўша тупроққа унсизгина тўкиб келса, балки енгил тортармиди. Унинг биттагина сўровини, биттагина истагини рад қилди-я! Қандай она эди, қанақа она эди-я! Ўлиб ҳам унга оғирини солмади. Ҳамма нарсани тайёрлаб тахт қилиб қўйган экан. Ҳеч нарсаси йўқ бўлса-ю, Хуршидбек қарзга ботиб кўмганда ҳам сал армондан чиқармиди. Бу гал ҳам ўғлини аяди она, унга оғирини солмади.

Хуршидбек инграб юборди. Хотини овқат тайёр бўлганини айтди. Велосипедини шалдиратиб ўғли кўчадан кирди. Гуруч атрофига йиғилган мусичалар унинг шовқинидан чўчиб, учиб кетишди. Ичкаридан хотинининг овози эшитилди.

— Киринг энди, овқат совийди! — кейин чиқиб айвон чироғини буради. Хуршидбек шундагина кун ботиб ғира-шира бўлиб қолганини сезди. Унинг нигоҳи яна бир четдаги уйга тушди. Хона ичи қоронғи, жимжит, ғалати бир сукут билан ҳудди дардини ичига ютиб турган жонли вужуддай туюлди унга. Аста бориб, уй эшигини очди-ю, чироғини ёқди.